

شیخ ابو علی سینا

سرزا قلیچ بیگ

قیمت: ۱-۸-۰

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

٢٦ نمبر ٢٦

شيخ بو علي سينا

سندس حياتي ۽ جو احوال ۽
سندس تصنيفات ۽ تاليفات

لکندڙ

مرزا قليچ بيگ

قيمت ۸۰۰-۱۰۰

سنه ۱۹۲۶

جلد ۱۰۰۰ [

مکتبہ

ملط جو هنت

پلٽوئسڪي پريس :

بنڌو آشرم، حيدرآباد سنڌ.

شيخ بُو علي سينا

جي

حياتيءَ جو احوال ۽ سندس تصنيفات
۽ قاليفات

شيخ بُو علي سينا اسلامي دنيا جي نهايت مشهور
طبعين، حڪيمن ۽ فيلسوفن مان آهي. علميت
۽ فضيلت ۾ انهي جهڙو اڄ تائين مسلمانن ۾ پيدا
ڪو نه ٿيو آهي. هو دنيا جي اُستادن يا معلمن
۾ شمار ٿيل آهي ۽ هنڪي اڪثر معلم ٿاڻي يعني
افلاطون يا ارسطو ٿاڻي سڏيندا آهن، ۽ همدجون
تصنيفون دنيا جي گهڻن ملڪن ۽ قومن ۾ عام
آهن ۽ جدا جدا مشرقي ۽ مغربي ٻولين ۾ ترجمو ٿيل
آهن ۽ الهن تي تشريحون لکيون ويون آهن.

شيخ ابو علي هندجو ڪنيت يا خانداني نالو آهي.
 سندس ساڄو نالو حسين آهي، ۽ سندس ٻئي جو نالو
 عبدالله. سينا سندس پنجين پيڙهيءَ واري ڏاڏي جو
 نالو آهي يعني حسين بن عبدالله بن حسن بن علي بن
 سينا. شيخ ابو علي جو ٻئي بلخ شهر جي نامور
 ماڻهن مان هو، ۽ اتي جو هڪڙو سرڪاري عهديدار
 هو. منصور بن عبدالملڪ ساماني بادشاهه جي راڄ
 ۾ بلخ ۾ آيو، ۽ لائق ۽ تجربدار ڪار ماڻهو هئڻ
 ڪري منصور جي وزيرن هنڪي سرڪاري نوڪر
 ڪري رکيو، ۽ هو بخارا ۾ رهجي ويو. سگهو ئي هو
 خرمشين پرکڻي جو حاڪم مقرر ٿيو، ۽ چڱي انتظام
 سان اتي جي رعيت کي خوش رکيائين.
 سامان شهر جي ويجهو افسانه نالي هڪڙو ڳوٺ
 هو، اتي جي هڪڙي زال سعادتي نالي سان هن
 شادي ڪئي، جنهن مان هي حسين پيدا ٿيو،
 جو پوءِ ابو علي ٿيو.

الهي طرح شيخ (ابو علي سينا) خرمشين ۾

سنه ۳۷۳ هـ ۽ ۴ ڪنهن روايت موجب سنه ۳۶۳ هـ

۾ پيدا ٿيو. ۾ن اڃان ورهن کان پوءِ عبداللہ کي
 پيو ۾ پٽ ڄائو، جڏهنجو نالو محمود رکيو ويو.
 سگهو ئي پوءِ عبداللہ کي موٽي بخارا ۾ اچڻو پيو
 ۽ هو پنهنجا ٻار وٺي اتي آيو، حسين قذهن پنجن
 ورهن جو هو. هنکي هڪڙي مٽي وٽ ٻڙ هل لاءِ
 واريائون، جتي هو قرآن ۽ پيو دين جو ابتدائي
 علم سکيو. انهي کان پوءِ صرف نحو، معاني، بيان
 وغيره دستوري علم حاصل ڪيائين. اها سڀ
 تحصيل هن پنجن ورهن جي عرصي ۾ ڪئي.
 تنهن کان پوءِ علم رياضي يا حساب جي سکڻ لاءِ
 هڪڙي بقال يا دڪاندار وٽ واريو ويو، جڏهنجو
 نالو محمود عساح هو، جو حسابي ڪمن ۾ ڏاڍو
 دٻيار هو. انهي وٽ بو علي رواجي حسابي علم ۽
 الجبرا ۾ سکيو ۽ هن ڪمن ۾ اهڙي چالاڪي
 ۽ قابليت ڏيکاريائين، جو سندس استاد ئي حيران
 ٿي ويو. تنهن کان پوءِ وري ديني علم فقہ ۽ حديث جو
 اسماعيل زاهد وٽ سکڻ لڳو، ۽ ٿوري عرصي ۾
 الهمان ۾ خوب واقف ٿيو. انهي کان پوءِ بطس

علم منطق سکرط لاء وقت جي مشهور عالم ۽ منطقي
عبد الله ناقلي، وٽ وھاريس، جنھن ڪتاب
ايساغو جي شروع ڪرايس. انھنجي پڙھندي بو علي
پنھنجي استاد سان اھڙا بحث ڪيا ۽ دليل ڏنا
۽ اعتراض اٿاريا ۽ انھنجي سمجھاڻي ڏني، جو
سندس استاد بہ عاجز ٿيڻ لڳو ۽ ھڪدم معاوم
ٿيڻ لڳس تہ منھنجي هن سان جاء ڪانهي.
شيخه جي ٻئي وٽ توڙي ٻين وٽ، سندس روزو
يا پر پٺ ھو پنھنجي انھي شاگرد جي بيحد تعريف
ڪرڻ لڳو. منطق جي تحصيل ڪرڻ کان پوءِ
هن اقليدس شروع ڪيو. پھريون ڪي شڪليون
پڙھيو، پوءِ تہ ٻيون پاڻھي حل ڪري ويو ۽ انھن
جي لسٽ ۾ اھڙا نازڪ نڪتا بيان ڪري ويو،
جو استاد کي آڱر وات ۾ اچي وئي. پوءِ
متو سلاط ۽ مجسلي سکرط لڳو. پوءِ سندس
کي ورتائين، جنھنجي سکرط ۾ ٻن استاد
جي محتاجي ڪا نہ ٿيس. سگھو ٿي پوءِ بو علي
جو استاد عبد الله ناقلي خوارزم جي ھڪڙي شهر

شيعه بو علي سيدا

ڪرڪالجه نالي ڌي ويو، جو انهي پاسي ڪو ڪم
هوس. بو علي هن جي غير حاضري ۾ اڪيلو
ڪتاب مطالع ڀڻي ڪيا. پر رات ڏينهن انهي
مشغولي ۾ اهڙو سرگرم رهيو ۽ اهڙي محنت ڪيائين،
جو رات يا ڏينهن جي خبر ئي ڪانه ٿي رهيس. انهي
کان پوءِ علم طبعي ۽ علم الٰهي جا ڪتاب پڙهڻ
لڳو. پڇاڙي ۾ علم طب جي تحصيل جو اچي
شوق ٿيس. انهي جي سڪرڻ لاءِ هن مشهور حڪيم
بو منصور بن نوح القلمريءَ کي چوڏيو ۽ وٽس
طب سڪرڻ لڳو. ٿوري عرصي ۾ اهڙو قابل ٿيو
جو علم طب جي نظري ۽ عملي طريقن بابت
ڪڙو عمدو ڪتاب لکيائين. مطلب ته طب
۾ اهڙي ڪامليت حاصل ڪيائين، جو خود سندس
استاد به سندس شاگرد هئڻ کي فخر سمجهڻ لڳو
۽ هن جي ڪيل تحقيقاتن مان فائدو وٺڻ لڳو.
انهي وقت ڌاري شيخ ڪڙو مطب يا
شفاخانو کوليو، جتي صبح جو ۽ شام جو بيمار اچي ڪڏ
ٿيندا هئا، ۽ هو انهن کي اتي وڃي ڏسندو ۽

علاج ڪندو هو. ۽ ساڳئي وقت الهي زماني جي
 عالمن ۽ فقيهن سان مناظرو ۽ مباحثو ڪندو هو.
 هن جي عمر ٽڙهن ويهه ورهه مس هئي. الهي
 کان پوءِ هو نئين سر وري فلسفه ۽ منطق ۽ انهن
 سان لاڳو ٻين علمن جا ڪتاب مطالع ڪرڻ
 لڳو. ورهه ٻه الهي ڪم ۾ اهڙو مشغول هو، جو نه
 برابر کاڌو کائيندو هو ۽ نه برابر نند ڪندو هو.
 ايترو کائيندو هو، جيتري مان بدن جي ضعيف
 ٿيڻ جو خطرو نه هوندو هو. جڏهن رات جو گهڻي
 نند ايندي هيس، تڏهن نند ٽارڻ جي يا قوت جي
 ڪا دوا کائي ڇڏيندو هو. چون ٿا ته جڏهن منطق
 يا فلسفه يا ڪنهن ٻئي علم جو مسئلو حل نه ٿيندو
 هوس، تڏهن وضو ڪري مسجد ۾ ويندو هو ۽ خدا
 کان الهي مسئلي حل ڪرڻ جي لاءِ دعا گهوندو
 هو ۽ اڪثر اهو خدا جي قدرت سان حل ٿي پوندو
 هو. الهي وقت ڌاري هو تقريرون به ڪندو هو ۽
 تصنيف ۽ ٽاليف جي مشغولي به رکندو هو.
 ما بعد الطبيعت جي ڪتابن ۾ هن کان پوءِ

هو ماقبل الطبيعت جي ڪتابن پڙهڻ کي لکڻ، جڏهن
 کي فلسفو اوليٰ يا علم ڪلي ٿا چون. انهي علم
 ۾ انهيءَ موجودات جو بحث ٿو ٿئي، جنجو وجود
 خارجي ۽ ذهني ماده جو محتاج ناهي جئن ته خدا
 تعاليٰ جي ذات ۽ مجردات وغيره. اهو علم تمام
 نازڪ آهي ۽ انهيءَ سلسلي ۾ تمام مشڪل ۽ مونجهاري
 جهڙا آهن. شيخه بو علي انهن جي سمجهڻ جي
 گهڻي ڪوشش ڪئي، پر برابر ذهن ۾ نه ويٺس.
 تنهن ڪري ڏاڍو پريشان ۽ دل ڏڪسڻو ٿيو ۽
 في الحال اهي ڪتاب ڇڏي ڏنائين. ڪن
 ڏينهن کان پوءِ اوچتو هن کي بازار ۾ هڪڙو
 شخص گڏيو، جنهن کيس هڪڙو ڪتاب خريد
 ڪرڻ لاءِ آڻيو ۽ چيائينس ته انهيءَ مالڪ کي
 پيسي جي گهرج آهي سو وڪڻي ٿو. شيخه اهو
 ڪتاب کولي ڏٺو ته ابو نصر فارابي مشهور معلم
 جو ڪتاب آهي، جو انهيءَ علم بابت آهي، جنهنجي
 کيس طلب هئي. گهڻي خوشيءَ سان ڪي
 درهم ڏيئي اهو ورتائين، ۽ گهر ڪڍي وڃي پڙهي

ڏٺائين، ته منجهس علم الله جي ڇا عجيب غريب
مسئلا آهن، جي ڏاڍي صفائي ۽ چٽائي سان سمجهائڻ
آهن. جيڪي سندس مشڪلاتون هيون، سي
باط آسانيءَ سان حل ٿي ويون. الله ڪري هو
اهڙو خوش ٿيو، هو غريبن ۽ مسڪينن کي خيراتون
ڏيڻ لڳو.

اللهي وقت ساماني خاندان مان امير نوح بن
مصور بادشاهه بيمار هو. شهر جا وڏا وڏا طبيب
سندس علاج ڪرڻ ويندا هئا، پر هنجو مرض
زور وٺندو ويو. بو عليءَ جي علم ۽ عمل جي
حڪم ۾ ملڪ ۾ پيل هئي، تنهنڪري بادشاهه الله
کي به گهرايو. شيخه اڳوڻو سڀ احوال ٻڌي
مرض جي تشخيص ڪئي ۽ پوءِ علاج ڪرڻ لڳو.
خدا جي مهربانيءَ سان مرض هٽڻ لڳو ۽ بادشاهه
تندرست ٿيو. شيخه کي گهڻو ئي ڪي ڏٺائين،
۽ سندس اهڙو اچي معتقد ٿيو، جو هڪي پاٽان
پري نه ٿي ڪمائين. سڀني اميرن ۽ وزيرن کان
زياده پئسو ڪرڻ ۽ مان ڏيڻ لڳس.

بادشاه وقت هڪ وڏو ڪتب خانو ڏوندو هو .
 شيخه انهي ر وڃي وهڻ ۽ ڪتابن پڙهڻ جي اجازت
 بادشاهه کان ورتي ۽ رات ڏينهن ڪتابن پڙهڻ ۾
 مشغول رهيو . ساڳئي قسم جي ڪتاب جا جيڪڏهن
 ڪي وڌيڪ نسخا هئا ته اهي شيخه پنهنجي گهر
 آڻي رکيا ۽ هن جا نه هئا تنجا نقل ڪيائين يا
 ڪرايائين . انهي طرح اڳين پوئين مصنفن جا اڻ
 لپ ۽ قيمتي ڪتاب هن پاڻ وقت موجود ڪيا
 ۽ پڙهيا ، جنهن ڪري ٿوري عرصي ۾ هو معقولات
 ۽ منقولات ۾ هڪڙو وڏو عالم ٿي پيو .

شيخه بو علي ۽ سان بادشاهه جي محبت ڏسي
 ڪيڏائي امير حسد جي ڪري سندس دشمن ٿيا .
 سگهو ئي هڪڙو اتفاق ٿيو جنهن ڪري هنن کي
 سندس برخلاف چغلي هڻڻ يا شڪايت ڪرڻ جو
 چڱو وجهه لڳو . هڪڙي ڏينهن اوچتو ڪتبخاني
 کي اچي باهه لڳي . انهن حاسدن بادشاهه کي چيو
 ته اها حرڪت شيخه بو عليءَ جي آهي ، جو پاڻي ٿو
 ته شامي ڪتبخاني جا ڪتاب سڀ سڙي وڃن

ته هو پنهنجا ڏاهيل ڪتاب مروج ڪري ته دنيا
۾ سندس نالو ناموس ٿئي. پر بادشاه کي الهي
ڳالهه ٿي ڪو به اعتبار نه آيو ۽ شيخ تي اڳي
وانگي مهربان رهندو آيو.

انهي وقت ڌاري ابو الحسن عروضيءَ جي چوڻ
ٿي شيخ ابو علي ڪتاب مجموع تصديف ڪيو،
جنهن ۾ رياضيءَ کان سواءِ ٻين سڀني علمن،
خصوص فلسفہ جو ذڪر آندائين. ساڳي طرح
شيخ ابو بڪر برقي خوارزميءَ جي فرمائش تي
هن خاص علم حکمت ۽ فلسفہ تي ڪڙو جامع
ڪتاب لکيو، جنهنجو نالو حاصل و محصول رکيائين.
اهو چوويهن جلدن ۾ لکيو ويو. وري به ساڳي
بزرگ جي چوڻ تي علم اخلاق ۾ ڪتاب البر و الاثر
لکيو. انهي وقت شيخ ابو عليءَ جي عمر
ابن خلقان جي لکڻي موجب ٻاويهه ورهه هئي.
انهي زماني ۾ بخارا ۽ آس پاس ٿي چار دفعا
فتنا ۽ فساد ٿيا هئا، جن مان ڪڙي ۾ ته امير
منصور بخارا جو بادشاه ٿيو ۽ سندس وفات تي

سندس پٽ امير نوح سندس جا نئين ٿيو هو ،
 جنهن وٽ شيخه بو علي سينا هوندو هو . پر هاڻي
 وري به بخارا ۾ تازو فساد اچي پيو ، جنهنڪري
 ساماني خاندان جي حڪومت پوري ٿي وئي .
 انهي ڪڙ ۾ به عليءَ کي بخارا ڇڏڻو پيو . سندس
 پيءُ به مري ويو هو ، تنهنڪري هو ڪرڪالجه
 ڏي روانو ٿيو . انهي پاسي جي بادشاهه سلطان
 خوارزم جو وزير ابو الحسن سبكي عالم ۽ فاضل شخص
 هو ۽ پڻ عالمن ۽ فاضلن جي قدرداني ڪندو
 هو . پر ٿي ڏينهن ٿڪ پيڇي به علي انهي جي
 ملاقات لاءِ ويو . هن نهايت گهڻي عزت ڏني .
 جڏهن مجلس مان عام ماڻهو اٿي ويا ، تڏهن
 شيخه فقير جو بحث چوريو . وزير ابو الحسن
 کي معلوم ٿيو ته شيخه نه فقط فقير آهي پر مجتهد
 سڏائڻ جو حقدار آهي . جڏهن وزير کي معلوم
 ٿيو ته هي مشهور شيخه بو علي سينا آهي ، تڏهن
 هو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ کيس بادشاهه وٽ وٺي ويو .
 بادشاهه به ڏاڍي عزت ڏني . پتي ڏينهن وري

به بادشاه هندي سڏايو ۽ ڏانهنس زياره مهربالي ظاهر
 ڪيائين ۽ هندي وٽس رهي پوڻ لاء زور ڪيائين
 ۽ هڪڙي عاليشان محلات کيس رهڻ لاء ڏنائين
 ۽ خرچ پڪي جي لاء مناسب بندوبست ڪيائين.
 سلطان خوارزم علم دوست ماهر هو، تنهنڪري
 سندس مجلس ۾ عالم فاضل اديب شاعر حڪيم
 طبيب نجومى حاضر ٿيندا هئا. شيخ بو علي کي
 به هن پنهنجي انهي مجلس ۾ درٻار جو مهر
 ڪيو. انهي کان پوء شيخه گهڻي مدت تائين
 علمي مباحثه ۽ مناظره ۾ شامل ٿيندو رهيو ۽ اهڙي
 عمدي محبت مان خوشي حاصل ڪندو رهيو.
 انهي فساد جي وقت سلطان محمود غزنوي
 خوارزم شاه جي ملڪ تي ڪاٺ ڪئي ۽ اهو فتح
 ڪيائين، پر وري به هندي اتي قائم ڪيائين،
 مگر هاڻي سلطان جو زير دست ٿيو. اهو وجهه وٺي
 شيخه بو علي جي دشمن سلطان محمود وٽ چڦلي
 هنئي ته شيخ بو علي ڪٿو شيعو آهي ۽ پنهنجي مذهب جي
 پکيڙڻ ۾ ڪوشش ڪندڙ آهي. سلطان محمود

پاڻ پڪو سني هو ۽ سنت جماعت جو وڏو حامي
 هو. تنهنڪري ابو علي جهڙي عالم فاضل حڪيم
 ۽ طبيب جو شيعه مذهب جو مددگار هئڻ هنجي
 نظر ۾ مصلحت جي برخلاف هو. تنهن ابوالفضل
 حسن بن ميڪال جي هٿان خوارزم شاه ڏي چوائي
 موڪليو ته ”اسان ٻڌو آهي ته اوهان وٽ وڏا وڏا
 صاحب ڪمال ماڻهو آهن. اسانجو ارادو آهي ته اسين
 به انهنجي صحبت مان خوشي حاصل ڪريون.
 تنهنڪري انهن مان ڪي چونڊي اسان ڏي
 ڏياري موڪليو.“ سلطان جو مطلب هو ته
 خوارزم شاه ضرور شيخ بو علي کي به موڪليندو،
 پوءِ آءُ انهي کي قتل ڪرائي ڇڏيندس. خوارزم
 شاه کي ته سلطان جو اهو مطلب هڪدم معلوم
 ٿي ويو. تنهن اڳيئي شيخ بو علي ۽ ابوريحان
 کي سمجهائي ڇڏيو ته ”جڏهن حسن بن ميڪال
 درٻار ۾ سلطان جو پيغام ڏئي، تڏهن آءُ انهي جي
 دٻرو اوهان کي حڪم ڏيندس ۽ سلطان ڏي
 وڃڻ لاءِ ٿاڪيد به ڪندس. پر اوهين ظاهر

ظهور اوڏي وڃڻ کان ڪي سبب ڏئي انڪار
ڪڄو. پوءِ مون کي عذر ڏيڻ لاءِ واهي سبب
ٿيندو. ”پر شيخه بو عليءَ کي جنهن وقت اها خبر
پئي، تنهن وقت هڪدم تياري ڪري سفر تي
نڪري پيو. باقي ابوريحان سان گڏ ابن الخمار
کي خوارزم شاه حسن بن ميڪال جي اڳيان
غزني وڃڻ لاءِ حڪم ڏنو ۽ ٿاڪيد ڪيو، پر هنن
مرضي نه ڏيکاري ۽ بو عليءَ جي اڳئي نڪري
وڃڻ جي هنکي خبر پئي.

جڏهن حسن بن ميڪال موٽي غزني آيو
۽ سلطان محمود کي ساري ڳالهه ڪري ٻڌايائين،
تڏهن سلطان ڏاڍو ڪاوڙيو. هن بو عليءَ کي
ماراڻڻ جو پڪو ارادو ڪيو هو. تنهنڪري هيءُ
تجوڙ ڪيائين ته شيخه بو عليءَ جي تصوير هٿ
ڪري، انهي جا ڪهاڻا نقل ڪرائي پنهنجن
جاسوسن کي ڏنائين ۽ حڪم ڪيائين ته هن شڪل
جو ماڻهو جتي هٿ اچي، اتي هنکي پڪڙي اسان
وٽ حاضر ڪڄو. ڪهاڻا جاسوس تصويرن کي

رواڻا ٿيا. ڪي ڪنهن پاسي ڪي ڪنهن پاسي ويا. بو علي به پنهنجي ساهر جي ڊپ کان جهنگ ۽ بيابان گهمندو ۽ جبلن جي چوڻ ۾ لڪندو وڌيو. نيٺ ڪن سنگتين سان گڏ جرجان ۽ رڻ جي پاسي ڏي وڃڻ لڳو. ابو سهل مسيحي، هو سندس سنگتين مان هو، سو ته رستي ۾ ئي اُچ ۽ بکر کان هري ويو. شيخه به هري جهري ابيورد ۾ پهتو، پر ڏاڍو بيمار ۽ پریشان حال ۾ هو. آقان به نڪري نيشاپور آيو، جتي ڪي ڏينهن ساهي کنيائين. هڪڙي ڏينهن اُتي ٻاهر گهمڻ لاءِ نڪتو ته ڪن ماڻهنڪي آهستو پاڻ ۾ ڳالهائيندو وڌائين، جن سندس ٿالو ورتو ۽ سندس ڀڄي وڃڻ ۽ سلطان محمود جي حڪم جو ذڪر سندس ڪنن تي پيو. هي ٻڌي هڪڙي اڳي کان به زياده ڊپ ٿيو. هڪدم لڪي نيشاپور مان نڪري جرجان ڏي روانو ٿيو. انهن ڏينهن ۾ اُتي جو بادشاهه قابوس هو، جو ڏاڍو علم دوست ماڻهو هو ۽ عالمن ۽ فاضلن ۽ حڪيمن جو طالب

هو ۽ خوش خلق ۽ سخي به هو . هنجي
 تعريف ٻڌي شيخه خوش ٿيو ۽ آنددي جي
 اُميد رهيس . في الحال طبابت جو پيشو اختيار ڪري
 گذران ڪرڻ لڳو . انهي ڪم ۾ ٿاڻي هو ، تنهنڪري
 ماڻهنڪي شفا حاصل ٿيڻ لڳي ۽ وٽس ڏاڍو ڪوڙ
 مچڻ لڳو ۽ پيدائش ايتري ٿيڻ لڳيس جو
 خوش پيو گذاريندو هو . تنهنڪان سواءِ سندس
 تعريف به شهر ۾ توڙي آس پاس پکڙڻ لڳي .
 اتفاق سان بادشاهه قابوس جو پاڻيڄو بيمار
 ٿي پيو ۽ سندس مرض وڌندو ويو ۽ هو ضعيف
 ٿيندو ويو . طبيب دوائون ڪري ٿڪجي پيا .
 انهي ڪري قابوس ڏاڍو پريشان ۽ غمگين ٿيڻ
 لڳو . هڪڙي ڏينهن دربارين کان ٻڌائين ته
 هڪڙو جوان هڪم ٿورن ڏينهن کان هتي وارد
 ٿيو آهي . مرض سڃاڻڻ ۽ دوا ڏيڻ ۾ ڏاڍو هٿيار
 آهي ۽ سندس هٿ ۾ شفا آهن . تنهن تي قابوس
 شيخه بو علي کي گهرايو . شيخه بادشاهه جي پاڻيڄي
 کي اچي ڏٺو . ويهن ورهن جو هڪڙو خوبصورت

بستري تي پيو هو ۽ ڏاڍو زعيف ٿي ٺٺو. سڀ
 حقيقت پڇي معلوم ڪري نبض ڏسي صحيح
 ڪيائين ته هنڪي شاهري ڪري هي ڪا به بيماري
 ڪانهي، مگر ه لهر جوش ۽ نفساني جذبو اٿس.
 پڪ ڄاڻائين ته هنڪي عشق جو مرض آهي ۽ ڪنهن
 زال تي عاشق آهي، ڇا ڪيس ملي نه ٿي سگهي.
 شهر جي سڀني محلن ۽ پاڙن جو ڪو واقف گهرايائين،
 جو بادشاهه جي حڪم سان آڻي حاندر ڪيائون. پيا
 سڀ ماڻهو ٻاهر ڪڍي پاڻ بيمار جي نبض هٿ ۾
 جهلي ويهي رهيو ۽ هن شخص کي چيائين ته شهر
 جي هڪڙي پاسي محلن ۽ گهٽين جا نالا شروع
 ڪر. هو هر هڪ محلي جو نالو ۽ لندو ويو.
 هڪڙي محلي جي نالي تي شيخ بيمار جي نبض
 ۾ ڪا خاص عجيب حرڪت معلوم ڪئي. پوءِ
 انهي شخص کي چيائين ته انهي گهٽي جي رهندڙن
 جا نالا وٺندو وڃ. ان موجب هو گهرن جا نالا
 وٺڻ لڳو ته پهرين فلاطي جو گهر، پوءِ فلاطي جو.
 هڪڙي نالي تي شيخ وري به بيمار جي نبض مان

سا گهتي قسم جي حرڪت معلوم ڪئي . پوءِ وري
انهي گهر جي ڀاتين جا نالا وٺاڙاڻائينس . اهو ماڻهو
چڱو واقف ٿي ڏٺو ۽ انهي گهر جي سڀني ڀاتين جا
نالا وٺي ويو . هڪڙي چوڪريءَ جي نالي وٺڻ تي
وري به بيمار جي لبڙ خاص طرح چرڻ لڳي ،
بلڪه اڳي کان به زياده حرڪت معلوم ٿيس .
شيخه کي خاطري ٿي ته هي جوان انهي زال تي
عاشق آهي . بادشاهه کي چيائين ته فلاڻي محلي
جي فلاڻي شخص جي گهر ۾ فلاڻي نالي سان
چوڪري آهي ، تنهنجي جيڪڏهن منسان شاهي نه
ٿيندي ته هي چڱو ڀلو نه ٿيندو . ڪهڙيءَ تجويز
سان هن اهو نتيجو ڪڍيو ، سو به ٻڌايائينس . آخر
قابوس انهي چوڪريءَ جي ٻانهن وٺڻ جو بندوبست
ڪيو ، جا شايد شاهي درجي واري گهر ۾ اچڻ جي
لائق نه هئي ، جنهنڪري هن جوان جو نا اُميديءَ
جي ڪري اهڙو حال ٿيو هو . شادي ڪرڻ کان پوءِ هو
جلد چڱو ڀلو ٿي پيو . شيخه جي قابليت ڏسي بادشاهه
قابوس ڏاڍو خوش ٿيو ۽ کيس تمام چڱا انعام ڏنائين ۽

گهڻي عزت آبرو ڏنائين. پڇاڻ ڪرڻ سان سندس
 تصوير جا انهي شهر ٿاڻين ڪنهن جاسوس آڻي ڪڍي
 هتي ٽنهنجي ڏسڻ سان معلوم ٿيو ته هي شيخه
 بو علي سينا آهي، جو سلطان محمود جي ڏپ کان
 پڇي نڪتو آهي. بادشاهه قابوس شيخه جي طرفان
 سلطان ڏي سفارش ڪئي. آخر سلطان جو رنج
 لٿو ۽ شيخه کي معافي ڏنائين ۽ گرفتاريءَ جا اشتهار
 بند ڪرايائين.

انهي کان پوءِ گهڻي مدت ٿاڻين شيخه بو علي
 قابوس وٽ عزت آبرو سان رهندو آيو. اوچتو
 انهي ملڪ جا ماڻهو به اچي باغي ٿيا ۽ فساد مچائڻ
 لڳا ۽ محلات تي ڪاهي آيا ۽ قابوس کي قيد
 ڪري وڃي بسطام شهر جي هڪڙي قلعي ۾ بند
 ڪيائون، جنهنجو ڏاڏو خدا شڪ هو. اتي سگهو ئي
 هو ويچارو مري ويو.

شيخه جو هينئر پيو ڪوبه مربي يا سرپرست
 ڪونه رهيو، تنهنڪري آقان ڏڪري، هر جان جي
 دڏ لنگهي دستان ۾ اچي رهيو، جتي ڪي ڪتاب

تضعیف ڪيائين. نيٺ رهي ڪڪ ٿي وري به
جوجان ۾ آيو. پر هاڻي ڏاڍو مفلس هو ۽ وقت
ڏکيو گذرڻ لڳس. انهي وقت جي هڪڙي عربي
قصيدي ۾ هن پنهنجو حال ڏنو آهي. هڪڙو بيت
هي اٿس :- (بيت) لما عظمت فليس مصر
واسعي - لما علائمي عدمت المشتري. (يعني
منهنجو درجو اهڙو وڏو ٿيڻ لڳو جو ڪنهن به جاءِ ۾
ماپي نه سگهيو - جڏهن منهنجو ملهه ڳرو ٿيڻ لڳو،
تڏهن خريدار ڪو نه پيدا ٿيو).

جوجان ۾ ابو محمد شيرازي ٺالي هڪڙي
دولتمند شخص کي فلسفہ جي تحصيل جو شوق
ٿيو. انهي پنهنجي نڙهه ڏيکي ۾ هڪڙو گهر خريد
ڪري شيخه کي ڏنو ۽ اُتي پاڻ وٽس پڙهڻ لڳو.
ساڳئي وقت ۾ ٻيو هڪڙو شخص عبدالواحد ٺالي،
جڏهن کي ابو عبيدالله يا ابو عبيدہ چوندا هئا،
سو به شيخه وٽ تحصيل ڪرڻ لڳو. اهو ته شيخه
جي رحمت ۾ مرڻ گهڙي ۽ ٽنن رهيو ۽ شيخه جي
سواله موري به انهي لکي: اتي اهي ماڻهو ۽ ڪي

پڻ شيخه کان منطق ۽ ماحسولي ۽ فلسفہ ۽ ٻيا
ڪي علم سکڻ لڳا. رات ڏينهن انهنجي ۾ ڇر
علم جي رحبت رهندي هئي.

انهي وچر فتنن ۽ فساد کان پري ۽ صلح ۽
آرام ۾ رهڻ ڪري شيخه کي ڪن ڪتابن لکڻ
جو چڱو وجه مليو، ۽ جيڪي هيسعائين اڌ لکيل ۽
اڻ پورا ڇڏيا هئائين، سي به پورا ڪيائين. مشهور
ڪتاب اوسط به انهي وقت لکيائين. جڏهن در جان
۾ رهي رهي ٿڪو، تڏهن ملڪ رڻ ڏي روانو ٿيو.
انهي زماني ۾ اُتي جي حڪومت مجدد الدوله ۽
سندس ماءُ رانجي جي هٿ ۾ هئي. اهي ٻئي شيخه
جا اکهي واقف هئا، تنهنڪري انهن هنکي گهڻي
تعليم ڏئي پاڻوت رکيو. اتفاق سان ترقيي مجدد الدوله
کي ماليخوڊا جو مرنس ٿي پيو. رانجي جي چوڻ
تي شيخه هنجو علاج ڪيو ۽ هو چڱو ڀلو ٿيو.
رانجي خوش ٿي ۽ شيخه کي گهڻو نڀ
ڪي ڏنائون.

اُتي رهي شيخه معاد جو ڪتاب لکيو، جو

مجدالدوله جي نالي تي معدون ڪيائين . انهي وقت ڌاري اهڙو هل اٿل ليکيو ته سلطان محمود غزنوي رڻ جي ملڪ وٺڻ لاءِ جلد اچڻو آهي . اها افواه ٻڌي شيخه کي ڏاڍي بي آرامي ٿي . اگرچہ نالي جي معافي ملي هيس، تڏهن به خاطري نہ ٿي ٿيس . تنهنڪري رڻ مان ڏڪري پهرين قزوین ڏي هليو ويو ۽ پوءِ همدان پهتو، جتي جو حاڪم انهي وقت شمس الدوله بن فخرالدوله هو. شيخه هڪڙي امير وٽ وڃي رهيو. اتفاق سان شمس الدين قولنج جي مرض ۾ گرفتار ٿي پيو ۽ شيخه کي انهي جي علاج لاءِ مقرر ڪيائون . خدا جي بهر بانيءَ سان هو جلد شفا ياب ٿيو ۽ شيخه کي پدمهجو خاص مصاحب بنايائين .

سگهوئي پوءِ شمس الدوله ڪرمانشاهه جي ملڪ تي چڙهي ڏکڻي، جتي جو حاڪم اوجر غبار هو. شيخه به هن سان اوڏي گڏيو ويو. پوءِ فوجن جي جنگ ٿي، پر شمس الدوله کي فتح نصيب نہ ٿي، تنهنڪري موٽي همدان

ر آيو ۽ بو عليءَ کي پنهنجو وزير مقرر ڪيائين. هن
 اهو عهد واهڙو عهد و ملايو، جو ماڻهو حيران ٿي ويا.
 جنگ يا ڪن ٻين سببن ڪري اتي جو شاهي
 خزانو خالي ٿي ويو هو. سپاهين کي توڙي عهديدارن
 ۽ انعامدارن کي پورو مواعيد مليو ۽ هُو ڇڪ قاط
 ۽ دانهون ڪرڻ لڳا. انهن کي اهو شڪ پيو ته نئين
 وزير ڪٿت ڪري پنهنجو گهر ڀريو آهي ۽ ٻين
 کي بڪر ٿو ماري. ڪن حاسدن هي چودت
 تي ڪي اشرفين جون ٿيلهيون شيخه هي
 گهر لڪ چوريءَ رکائي مفس قهمت آندائون ۽
 کيس پڪڙائي بادشاهه وٽ آندائون ۽ اشرفيون
 ڪڍرائي ڏوه ثابت ڪرايائون ۽ درخواست
 ڪيائون ته هنکي قتل ڪرائجي. پر شمس الدوله
 هنن جي ڳالهه نه مڃي. ماڻهن جي دانهن ۽ فساد
 بند ڪرڻ لاءِ لاچار ٿي هيءَ تجويز ڪيائين، جو
 في الحال شيخه کان وزرات جو عهد و وٺي
 اهو سعيد ڪي ڏنائين. انهيڪري شيخه کي
 خانہ نشين ٿي رهڻو پيو. پر چاليهاري ڏينهن کان

پوء شمس الدوار کي وري توبه جو مرفع ٿيو.
 شيخه کي منت آزيون ڪري وٺي آيا ۽ سگهوئي
 هو وري چڱو ڀلو ٿيو. انهي خدمت ڪري ۽
 آندي جي فائدي جي نظر تي هن شيخه کي
 وري به وزير مقرر ڪيو.

انهي عرصي ۾ شيخه جو شاگرد ابو عبده
 ساطس کڏ رهندو آيو. انهي شيخه کي صلاح
 ڏني ته اوسطا انيس حڪيم جي ڪتابن جي شرح
 لکي. پر وزارت جي ضروري ڪمن ڪري
 شيخه کي فرصت نه ٿي ملي. في الحال پنهنجي قابل
 شاگرد جي زور ڪرڻ تي شيخه فقط اوسطو جي
 ڪتابن تي اعتراض ۽ الهجي جو ابن لکڻ رهت
 وڌو. اول ٻولي مباحثن کي في الحال ڇڏي
 ڏنائين. انهي کان پوءِ وري علم طبعيات تي
 هڪ ڪتاب لکيائين، جو پنهنجي ڪتاب شفا
 ۾ شامل ڪري ڇڏيائين. سا گهڻي وقت ختم ۽
 قانون ڪتاب جو پهريون جلد يا حصو لکي تيار
 ڪيائين. ڏينهن جو فرست جي وقت اهي ڪتاب

اڪندو هو ۽ رات جو طالب علمن جي جماعت يا
جلسي ۾ تقريرون ٿيندو هو.

انهي وقت ڌاري همدان جي هڪ پرکڻي جمال
جي حاڪم سرڪشي ڪئي ۽ خود مخفيار ٿيڻ
لڳو. تهههڪري شمس الدوله کي مٿس
فوج ڪشي ڪرڻي ٿي. هن شيخه کي به ساڻ
هملڻ لاءِ چيو، پر شيخه عذر ڪري وزارت کان
انسعفا وٺي اتي رهجي پيو. رستي ۾ شمس الدوله
کي وري قولنج آڻي ورايو ۽ زياده تڪليف
ٿيڻ لڳو، تهههڪري مڪي ڏولي ۾ ڪٽائي موٽي
همدان ۾ آيا. اڃا اتي پهتو ئي ڪين ته هو
مري ويو.

ههجي مرڻ تي اميرن اتفاق ڪري سندس
پٽ تاج الدوله کي گادي تي وڌاريو ۽ شيخه
بو علي کي وزير ٿيڻ لاءِ زور ڏيکيائون، پر هن
اها ڳالهه قبول نه ڪئي، جو اڳئي ڪهڙي تڪليف
رسي هيس. وڃي پنهنجي هڪڙي شاگرد
ابو طالب عطار نالي جي گهر ۾ پناه ورتائين.

اُتان هن هڪڙو خط لکي ڪجهي طرح امير جعفر
 علاو الدوله ڪاڪوڙي ڏي موڪليو، جو سلطان
 مجدد الدوله ديلمليءَ جي طرفان اصفهان جو صوبدار
 هو. انهيءَ لکيائين ته ”مونکي حضور جي
 قدمبوسيءَ جو گهڻو شوق آهي. هي حضور مونکي
 گهرائيندو ته آءٌ خوشيءَ سان اچي حاضر ٿيندس.“
 ابو طالب جي گهر ۾ ڪوشه نشين ٿيل ڪري
 شيخہ بو عليءَ کي ڪتابن لکڻ جو چڱو وجهه
 مليو. سندس جهونو شاگرد ابو عبیداللہ اڃا
 ڀاڄولي وانگي ساڻس لکيو آيو. ۽ اهو هميشه
 هنکي تصنيف ۽ تاليف جي ترغيب ڏيندو رهندو
 هو. علاو الدوله ڏي خط موڪلڻ لاءِ به انهي صلاح
 ڏني هيس ۽ انهيءَ جي صلاح تي شفا ۽ قانون جا
 ڪتاب به هن پورا ڪيا ۽ علم حڪمت جو
 ڪتاب لکي اهو به شفا ۾ داخل ڪيائين ۽ علم
 طبيعيات ۽ الهييات جا مسودا پورا ڪري علم مطلق
 جو هڪڙو حصو به لکي انهيءَ شامل ڪيائين.
 تاج الدوله جي پيءُ وٽ هڪڙو امير تاج الملڪ

نالي هو، جو هاڻي وٽس وزير مقرر ٿيو. اهو شيخه جو جاني دشمن هو. تنهن قاج الدوله کي چوري شيخه جي برخلاف ڪيو. چيائينس ته ”علاء الدوله اوهانجي پيءُ جو وڏو دشمن هو، تنهنسان شيخه پوءِ عليءَ خط ڪتابت شروع ڪئي آهي، شايد ڪنهن خرابيءَ جي پٺيان آهي. تنهن تي قاج الدوله بدظن ٿي شيخه جي گرفتاريءَ جو حڪم ڏنو. جاسوسن ڳولي هنکي ابو طالب عطار جي گهر وڃي لڌو. هنکي گرفتار ڪري پروان جي قلعي ۾ وڃي قيد ڪيائون، جو بغداد کان اڪيهن ميلن تي آهي.

انهي قيد جي عرصي ۾ شيخه کي چڱي فرصت ملي. ڪتاب شفا جا رهيل پاڻ ۾ لکي انهيڪي مڪمل صورت ۾ آندائين ۽ ڪتاب هدايه ۽ حي بن لقمان وارو رسالو به لکيائين ۽ هڪڙو قصيدو به لکيائين، جنهنجو هڪڙو بيت هي آهي: (بيت) دخولي في اليقين كماراه- وكل الشك في امر الخروج. (يعني هن مڪان ۾

منہنجو داخل ٿيڻ يقيني امر آهي، جيئن ڪ
 ٿسڻ ۾ ٿو اچي - ۽ هتان جي نڪرڻ بابت
 شڪي شڪ آهي).

انهي وچ ۾ علاو الدوله لشڪر وٺي قاج الدوله
 جي تنبيه لاءِ ڪاهي آيو. قاج الدوله هنڪي سامهون
 ٿي نه سگهيو، تنهنڪري پاڻي اهي پروان جي
 قلعي ۾ پناهه ورتائين، جتي شيخه اڳتي قيد پيل
 هو. علاو الدوله آسانيءَ سان همدان وٺي وري به
 قاج الدوله جو قصور معاف ڪري، اٿان نڪري
 اصفهان ٿي هليو ويو. هنجي وڃڻ کان پوءِ
 قاج الملڪ وزير شيخه نو عليءَ کان معافي ورتي
 ۽ هنڪي زور ڪري ٿي پاڻ وٽ همدان ۾ رهايائين.
 شيخه هڪڙي علوي سيد جي گهر ۾ رهڻ لڳو.
 اتي ڪتاب شفا جي رهي کڻي اصلاح به ڪيائين
 ۽ دل جي بيمارين جي دوائن بابت هڪڙو رسالو
 به لکيائين.

وراءِ هن جي خانہ نشيني ۽ ڪتاب نويسيءَ
 جي مشغوليءَ ڪري شيخه جي دل مناجهڻ لڳي

۽ سفر ڪرڻ جو ارادو ڪيائين. صوفين جي
پوشاڪ ڪري، پنهنجو ننڍو ڀاءُ محمود ۽ پنهنجو
ڄوڻو شاگرد ابو عبید اللہ ۽ ڪنهن فوڪر ساط
ڪري اصفهان ڏي منهن رکيائين ۽ اصفهان جي
ويجهو ڪري شهر طبرڪه ڏي وڃي ساڻي
ڪيائين. جڏهن سلطان علاؤالدين کي شيخ
جي آچڻ جي خبر پئي، تڏهن هن پنهنجن اميرن
۽ وزيرن ۽ عالمن ۽ فاضلن کي سندس استقبال
لاءِ موڪليو ۽ شيخ جي سواريءَ لاءِ هڪڙو خاص
کهوڙو شاهي سنجڻ سان ۽ هڪڙي قيمتي خلعت
۽ موڪلي ڏنائين. انهي طرح وڏي عزت
۽ آبروءَ سان شيخ کي آلي عبداللہ بن ابي
جي گهر لاڏائون، جو اتي جو هڪڙو معزز ۽ دولتمند
ماڻهو هو ۽ سندس لاءِ پورو بندوبست رکيائون.
پئي ڏينهن علاؤالدين دعوت ڏئي پاڻ وٽ
گهرايس ۽ اڳتي جي لاءِ حڪم ڪيائين ته
هر هفتي جمعي جي رات سڀ عالم فاضل ۽ فقير
اسانجي مجلس يا دربار ۾ اچي حاضر ٿين ۽ سواءِ

علمي مناظره ۽ مباحثه جي ٻي ڪا به ڳالهه
ڪانه ڪن.

انهي مجلس ۾ اڪثر هيئن ٿيندو هو ته پهرين
شيخه بو علي ڪو مسئلو پيش ڪندو هو ۽ طلب
ڪندو هو ته ٻيا انهي بابت تقريرون ڏين، پر اڪثر
ڪنهنڪي سندس آڏو حراوت نه ٿيندي هئي ۽
پاڻ ئي انهي تي بحث هلائي اعتراض پيش ڪري
جواب ڏئي اهڙي حمدي سمجهاڻي ڏيندو هو،
جو انهي نسبت ۾ ڪنهنڪي به شڪ باقي نه
رهندو هو.

علاوڏو ته جي انهي مجلس ۾ ابو حيان
مخدوم نالي مشهور اديب به ايندڙ هو. هڪڙي
رات انهي علم لغت جو هڪڙو بحث ڇيڙيو. شيخه
پنهنجي علميت جي زور تي انهيءَ تي به تقرير
ڪئي، پر اهڙي اثر ناک نه هئي، ڇا لاءِ جو
اڻڄاڻين هن انهي علم ڏي توجهه نه ڪيو هو.
تڏهن تي ابو حيان چيس ته ”اوھين بيشڪ علم فلسفه
۽ حڪمت ۾ ڪمال رکو ٿا ۽ انهن بابت اوهانجو

قول پوري سند ٿي سگهي ٿي، مگر لغت هي علم
 ۾ خاص اهل زبان وارو عالم سند جهڙي حجت
 پيش ڪري سگهي ٿو، اوهانجي راءِ حجت ۽ سند
 ٿي ٿئي سگهي. ”هي ڳالهه شيخه کي الهت
 ڏکي لڳي، اگرچہ سچي هئي. انهي هوندي بہ
 شيخه انهي وقت کان وٺي علم لغت ڏي توجه
 ڪيو. پهرين ڪتاب تهذيب اللغت جو پڙهڻ
 شروع ڪيائين، جو ابو منصور ارهريءَ جي تصنيف
 هو. پوءِ ٻيا بہ ڪي لغت جا ڪتاب پڙهيائين.
 نيٺ انهي علم ۾ اهڙو تہ ماهر ٿيو، جو سڀ اديب
 ۽ اهل لغت وارا هنکي استاد ڪري مڃڻ لڳا.
 هڪڙو قصيدو بہ لکيائين، جنهن پنهنجي ڪمال
 لغت دالي ظاهر ڪيائين. ٻيو بہ هڪڙو رسالو
 لکيائين، جنهن ابن عميد ۽ ابن عباد ۽ ابواسحاق
 جا طريقا بيان ڪيائين ۽ اُهي پنهنجن اکوڻن
 لکيلن ڪتابن ۾ شامل ڪري ڇڏيائين. پوءِ
 اهو رسالو بادشاهه کي ڏئي عرض ڪيائين تہ اهو
 ابن حيان کي ڏئي ۽ چوپيس تہ ڪعبخاني مان

اهو هڪڙي قديم رسالي جو نقل آهي سو پڙهي
انهيجي مضمون مان اسانکي واقف ڪيو. جڏهن
هو ائين نه ڪري سگهي، تڏهن ٻڌائجوس ته اهو
مهندجو لکيل آهي، تيستائين نه ٻڌائجوس.

الموجب بادشاهه ابو منصور حيان کي اهو
رسالو ڏنو ۽ سمجھائڻ لاءِ چيائينس. هن اهو
رسالو اڻڻاڻو پڙهيو ۽ پڙهيائين، پوءِ اهو هنکي پوري
طرح سمجهه ۾ نه اچي سگهيو. اتي شيخه ابو علي
هاڻ به اچي نڪتو ۽ بادشاهه کيس اهو رسالو وٺي
ڏنو. هن انهيءَ جي سمجھائي اهڙي عمدي طرح
ڏني جو اهي لغات ۽ محاورات سمجھائي
سميت ٻڌي ابو منصور حيران ٿي ويو. پوءِ خبر
پيس ته اهو نظم ۽ نثر خود شيخه هي قصيف آهي.
تنهن تي شيخه کان معافي گهريائين سندس
لغت دائي جو قائل ٿيو. سگهو ئي پوءِ شيخه علم
لغت جو هڪڙو وڏو ڪتاب لکيو، جنهنجو نالو
لسان العرب وڪيائين.

انهي وقت ڌاري علاوالدول شيخه کي

وزارت جو عهد و ڏنو. انهي عهدي هائڙ واري وقت ۾ شيخه صبر جو سويل سجر اُڀرڻ کان اڳي اُٿندو هو ۽ ڪي ڪتاب مطالع ڪندو هو. پوءِ درس جي مجلس ۾ وڃي وهندو هو، جتي سندس سڀ شاگرد اچي گڏ ٿيندا هئا. انهن جي اڳيان حڪمت جي علحدن علمن تي ليڪچر يا تقريرون ڏيهندو هو، جي هو ڏاڍي ذوق ۽ شوق سان ٻڌندا هئا. الهيمان ڪي مشهور شاگرد هي هئا: بهمن يار، ڪياريمس، ابو منصور رزيله، عبدالواحد هر جاني، ابو عبدالله معدومي، سليمان دمشقي ۽ ٻيا. هڪڙي رات جو ذڪر بهمن يار هيئن لکي ٿو ته ”ساري رات اسان عيش عشرت ۾ گذاري ڏينهن ڪري ڇڏيو هو. صبح جو درس جي مجلس ۾ اسين سڀ اچي گڏ ٿياسين ته شيخه الرئيس اچي درس ڏيڻ ۽ تقرير ڪرڻ لڳو. اسانجا هوش حواس برابر نه هئا. ڪنهن کي تقرير جو خيال يا فھر نه رهيو. شيخه اسانجي منهن مان سهي ڪيو ته

هي خيال سان نغا ٻڌن ۽ سمجهن. مون ٿي منهن
ڪري چوڻ لڳو ته "شايد رات اوهان پنهنجو
فيمتي وقت لهو ۽ لعب ۾ وڃايو آهي." اسان
سڀني اها ڳالهه قبول ڪئي. شيخه کي ٿاڌي
گاڙ به آئي ۽ ٿڪه به ٿيس، اکين ۾ پاڻي اچي
ويس. ٿڌو سام ڪڍي چوڻ لڳو ته "افسوس ته
اوهان کي پنهنجي قيمتي عمر جو قدر ڪونهي ۽
علم جي تحصيل کان غافل ٿا رهو. هڪڙو
خسيس مزور يا ڪاسبي به رات ٿينهن پنهنجي
ڪم ۾ مشغول رهي ٿو ۽ محنت ڪري ٿو ۽
ڪماليٽ کي پهچي ٿو ۽ ٺالو ڪڍي ٿو. عجب
آهي ته اوهين پاڻ کي شريف سڏايو ۽ علم وارا
ڇوڙيو ۽ هيئن اڃا وقت وڃايو. منهنجي نظر ۾
اوهين جاهلن کان به زياده جاهل آهيو، ڇا لاءِ جو
هو پنهنجن فرني ڪمن کان غافل ڏاهن." انهي
کان پوءِ سڀني شاگرد پشيمان ٿيا ۽ اڳتي سنڀال
سان عبادت به پوريءَ طرح ڪندا هئا ۽ سبق به
برابر پڙهندا هئا.

درم جي مجلس ۾ وھل کان پوءِ شيخه
 وزارت جي عھدي جو ڪم ڪندو هو. ۽ فرست
 وقت مطب ۾ بہ ويندو هو ۽ بيمارن جو علاج بہ
 ڪندو هو. وڏا وڏا مريض پري کان علاج لاءِ
 وٽس ايندا هئا. روايت آھي تہ انھي وقت ڌاري
 ھڪڙي وڏي امير کي ماليخوليا يا سودا ۽ خفقان جو
 مرض اچي ٿيو. ھنجي وھ ۾ اچي اھا ڳالھ ويٺي تہ آءٌ
 ۽ ڳوٺي پيو آھيان. سو ۽ ڳي والکي پيو رھيندو
 هو. جيڪو ويجهو ويندو هو، تنھن تي ڪاھي
 ايندو هو ۽ ڏڪرن مٿل جي ڪندو هو. ڪن کي
 تہ ايذا بہ پھچايائين. ماڻھن کي چوندو هو تہ آءٌ
 ۽ ڳوٺ آھيان، مون کي ڪھي کائي وڃو. ھنجو
 مرض وڌندو ويو ۽ کاڌو پيتو ڇڏي ڏنائين.
 پيا طبيب علاج ڪري ڏکا. جڏھن اھا ڳالھ
 علاء الدوله ڏٺائين پھتي ۽ بيمار جي ماڻھن ھن کي
 عرض ڪيو تہ وزير صاحب کي علاج لاءِ ڇڻي،
 تڏھن ھن شيخه کي سڏي علاج ڪرايو ۽ چيو.
 شيخه ھن مريض جي جاءِ تي ويو ۽ ساري حقيقت

پڄي معلوم ڪري هنجي مائتن ۽ خذ مٿڪارن
 کي چيائين ته اوهين هنڪي پڻو ته تون هاڻ برابر
 ٿلهو مٿارو ٿيو آهين، توکي ڪهڻ جو بند و بست
 ٿا ڪريون ۽ قاصائيءَ کي گهرايو اٿئون. سگهوئي
 پوءِ شيخه پاڻ به هڪڙي وڏي ڪاٺي هٿر ڪٽي
 آيو ۽ هنن کان پڇڻ لڳو ته اهو ڇو ڪئي آهي،
 جنهنجي ڪهڻ لاءِ اوهان مونکي سڏيو آهي.
 هي ٻڌي بيمار ڇڪي وانگر رڻيڻ لڳو. مائتن به
 چيو ته هي آهي. شيخه هڪم ڏنو ته هنڪي هيڏي
 ايوان ۾ وٺي اچو ۽ هت ٻڌوس. هنڪي آڱڻ ۾
 آڻي لپتايائون ۽ هت پير ٻڌائونس. شيخه
 ڪاٺي روهيءَ تي لائي ڪهڻ لاءِ سنهري آيو ۽
 قاصدين وانگي پهرين هنجي ڪمر ۾ هت وڃي
 ڏسڻ لڳو ته ٿلهو آهي يا ڪيئن. پوءِ چوڻ
 لڳو ته هي اڃا ڏورو آهي، ڪهڻ جو لائق ٺاهي،
 هڪڙي گاد ۾ ڌار ڪارائي ٿلهو ڪريو ته پوءِ ذبحه
 ڪجي. هي ٻڌي مريڻ به خوش ٿيو ۽ چڱيءَ
 طرح کائڻ پيشڻ لڳو انهي لاءِ ته جلد ٿلهو ٿيان ته

ڪسان. انهي طرح هڪي کاڌو ٻڌيندا ويا ۽ انهي سان
 گذرڻ وارا ٻڌيندا ويا. سگهو ئي مون تهن درست ٿيڻ
 لڳو ۽ نيٺ بلڪل اهو خيال لهي ويس. انهي
 ماڻهوءَ جا مائٽ توڙي علا والدوله ڏاڍو خوش ٿيو
 ۽ سڀني شيخن جي تعريف ڪئي.

قاريخه الحڪماءَ ۾ آهي ته انهن ڏينهن ۾ ڪتاب
 شفا جي مڪمل ڪرڻ کان سواءِ منطق ۽
 مجسٽي ۽ اقليدس ۽ ارثماطقي ۽ موسيقي ۽
 رياضي ۽ هيئت جا به ڪي ڪتاب لکيائين،
 ڪنهن ڪي اضافو ڪيائين ۽ شڪليون گڏيائين
 ۽ مسئلا ۽ بحث وڌائين ۽ شڪن شهبان لکيائين.
 مگر اوستائين ڪتاب شفا ۾ حيوانات ۽ نباتات
 جا ڪتاب يا حصا شامل نه ڪيا هئائين. سي
 ٿڌهن لکڻ شروع ڪيائين، جڏهن علا والدوله
 سان گذرڻ شروع ٿيو، جو شهر ايران ۾
 شيراز جي ويجهو آهي. اصفهان ۾ رهندي هن
 ڪتاب نجات جو تصنيف ڪيو. وري جڏهن
 فساد بند ڪرڻ لاءِ علا والدوله همدان ڏي ويو،

تڏهن شيخه به ساڻس گڏ ويو. سندس شاگرد
 ابو عبید اللہ جو هميشه سندس صحبت ۾ رهندو
 هو ۽ علم حاصل ڪندو هو، سو لکي ٿو ته انهن
 ڏينهن ۾ علاو الدوله جي مجلس ۾ علم نجوم جو
 ذڪر مليو ۽ قدیر رصدن جي ٺاهيلن تقويمان ۾
 چوڪون ظاهر ٿيڻ لڳيون، تنهنڪري امير
 علاو الدوله شيخه کي پنهنجي هڪڙي رصد گاهه
 ٺاهڻ جو حڪم ڏنو ۽ سرڪاري خزاني مان گهريل
 رقم جي ڌيڻ لاءِ خزانا ٺهيءَ کي حڪم ڏنائين.
 شيخه الرئيس مونکي انهي جي انتظام لاءِ حڪم ڏنو
 ۽ هدايت لاءِ هڪڙو رسالو به لکيائين. مون
 هڪدم بعد وڃي ڪيو ۽ ضروري اوزار ۽ پيو
 سامان گڏ ڪيو. پر انهي ڪم ۾ ورهه لڳي ويا.
 شيخه کي به امير سان گڏ گهڻا سفر ڪرڻا پيا ۽
 پيو ڪم ڪار سرڪاري ۽ ملڪي گهڻو ٿي پيو،
 تنهنڪري شيخه کي انهيءَ ڪم تي ڌيان ڏيڻ
 جي فرصت نه ملي، مگر انهي هوندي به حڪمت
 جو ڪتاب، جنهن جو نالو علاو الدوله جي نالي پٺيان

علائيم رکيائين، سو تدخيف ڪري ۽ رڌائين. ”
 شيخه جي عادت هوندي هئي ته مطالعو
 ڪرڻ وقت ڪتاب شروع کان وٺي پڇاڙي
 تائين نه پڙهندو هو. پر مشڪل مشڪل ۽ چوڻديا
 هنڌ ڏسي ويندو هو، جنهن مان هنکي مصنف جي
 قابليت جي خبر پوندي هئي. انهي وقت ڌاري
 هن منطق جو ڪتاب مختص اصغر لکيو، جو شيراز
 جي عالمن پڙهيو، پر انهي تي ڪي اعتراض
 لکيائون. اهي اعتراض هڪڙي رسالي جي
 صورت ۾ لکي ابوالقاسم ڪرمائي ڏي هڪڙي
 خط سان ڏياري موڪليائون، جو هن شيخه کي
 ڏيکاريو. شيخه همدان ڳالههون به ڪندو ويو
 ۽ رسالي کي نظر مان به ڪڍندو ويو. اهو
 سو مهڻي جو وقت هو. نماز عشا جي پڙهي پوءِ
 شيخه انهن اعتراضن جا جواب لکڻ ويٺو. آرڙهه
 جا ڏينهن هئا. رات ندي ٿيندي هئي. اڌ رات
 لڙي هئي ته هن سڀ جواب لکي پورا ڪيا.
 ابوالقاسم لکي ٿو ته ”صبحه جو جڏهن آءٌ وري

شيخه وٽ آيس، ٿڌهن شيخه مصلي تي ويٺو هو
 ۽ مصلي جي ڪنڊ هيٺان اهي لکيل جواب ڪڍي
 مونکي ڏنائين ۽ هيٺيون ٽي شيراز جي علامتن جي
 اعتراض جا جواب مون جلدي ۽ لکيا آهن،
 سي هڪڙي جوابي خط سان انهن ڏي ڏياري
 موڪل. ٿڌهن ابوالقاسم جو خط ۽ شيخه جو
 جوابي رسالو اتي پهتو، ٿڌهن هو حيران ٿي ويا
 ۽ پنهنجي هڪ جا قبولدار ٿيا ۽ سڀ اعتراض
 حل ٿي وين.

انهي کان پوءِ سگهوئي هڪڙو اتفاق ٿيو،
 جڏهنڪري امير علاؤالدول ۽ شيخه بو عليءَ جي
 وچر ٺاساري، بلڪه شهدي پيدا ٿي. ٿڌهن شيخه
 اصفهان ۾ وزير هو. علاؤالدول هڪڙو سونو جڙائو
 ڪمر بند ۽ هڪڙو سوني ۽ جڙائو گهن وارو خنجر
 شيخه کي تحفي يا انعام طرح موڪليو. شيخه
 جي خيال ۾ اهو انعام سندس لاءِ نامناسب ۽
 نه جي ۽ شان کان گهٽ هو. تنهنڪري هن
 اهي ٻئي شيون پنهنجي هڪڙي غلام کي ڏني

چڏيون ۽ هو اهي ٻڌڻ ۽ ڪم آڻڻ لڳو. هڪڙي
 ڏينهن اتفاق سان علاو الدوله اهي شيخ جي غلام
 جي ڪمر تي ٻڌل ٿيا. انهيڪان پهچيائين. هن چيو
 ته شيخه الرئيس هي مون تي عطا ڪيا آهن. انهي تي
 علاو الدوله کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي ۽ غلام کي
 چيڀيائين. ڇاٿائين ته شيخه کي سندس عظيم يا
 تحفي جو ڪو به قدر ڪونه پيو. ارادو ڪيائين ته شيخه
 کي انهي بي ادبي ۽ گستاخي جي ڪري مارائي ڇڏي.
 درٻارين مان هڪڙو، هوشيه جو دوست ۽ خيرخواه
 هو، تنهن شيخه کي انهي بابت اطلاع ڏنو.
 شيخه ڊپ کان ويس بدلائي اصفهان مان نڪري
 ڏي شهر آيو. بڪه لکي هيس، سو مالي وٺڻ
 لاءِ بازار ويو. هڪڙي دڪان تي ماڻهن جو ڪوڙ
 ٿلائين. وڃي ٿلائين ته هڪڙو جوان طبيب
 آهي، سو بيمارن کي دوائون پيو ڏئي. اتي بيمه
 جيڪي انهي جوان طبيب چيو ٿي يا ڪيو ٿي،
 سو ٻڌائين ۽ ٿلائين. سندس بيٺي هڪڙي
 پوڙهي زال قاروري يا پيشاب جي ٻاٽلي هٿ ۾

ڪڍي اُٿي آئي . طبيب اها ٻاڏي ڏسي هڪدم
 چيو ته هي ڪنهن يهودي جو ڦارو رو آهي ۽ انهي
 اچ جهڻ يا لسيءَ سان ماني کاڌي آهي ۽ ڪنهن
 هيٺاهينءَ جاءِ ۾ رهندو آهي . زال پڇڻ تي چيو
 ته براڙ ائين آهي . جڏهن انهي طبيب جي نظر
 شيخ تي پئي، تڏهن انهي کي معتبر ماطو جاڳي سڌي
 پنهنجي پاسي ۾ وهاريائين . جڏهن بيمارن کي
 دو ائون ڏئي فارغ ٿيو، تڏهن شيخه ڏي چڱيءَ
 طرح ٺهاري چوڻ لڳو ته ”آءُ ڀانيان ٿو ته اوهين
 شيخه بو علي سينا آهيو ۽ امير علاو الدوله جي
 ڏپ کان پڇي هيڏي آيا آهيو.“ هي ٻڌي
 شيخه کي اڳي کان به زياده عجب لڳو . آخر هن
 شيخه کي دعوت ڏني، جا شيخه قبول ڪئي، ۽
 هن سان گڏجي مهمان ٿي سندس گهر ويو .
 جڏهن کائي پي ويٺا، تڏهن شيخه هن کان پڇيو ته
 ”اوهان ڪيئن سمجهيو ته هن ٻڌيءَ زال
 واري شيشي ۾ يهوديءَ جو ڦارو رو هو ۽ انهي جهڻ
 پيئي هئي ۽ هيٺاهين واري هنڌ رهندڙ هو؟“

هن وردي ڏني ته انهيءَ ۾ ڪا به مشڪلات
ڪانه هئي. زال جڏهن بهراڻ مان هٽ
ٻاهر ڪيو، تڏهن سندس بهراڻ قيمتي ڏسڻ ۾
آيو ۽ انهي تي ڏهه جو داغ به ڏسڻ ۾ آيو ۽ ٻي
پليٽيءَ جو به نشان مٿس هو. انهي مان سمجهيم
ته اها يهودي زال آهي ۽ خبر هير ته يهودين جو
محلو شهر جي هيٺانهين ۾ آهي. ”وري شيخه
پڇيس ته ”منڪي ڪيئن سڃاڻو؟“ تنهن تي هن
چيو ته ”مون اوهانجي فضل ۽ ڪمال جي تعريف
ته اڳتي ٻڌي هئي. اوهانجي منهن مان به اهڙي
ڳالهه معلوم ٿي ٿي. منڪي خبر هئي ته امير
علاءُ الدوله اوهانڪي ڀاڻ کان پري رکڻ وارو
ناهي، تنهنڪري شايد اوچتو رنجه ٿيل ڪري
اوهين پڇي نڪتا آهيو.“ هيترو به وڌيڪ چيائين
ته ”منهنجي عقل ۾ اچي ٿو ته علاءُ الدوله اڃا به
اوهان کي ڪين ڇڏيندو، ضرور اوهان کي
گهرائي ساڳي عزت آبرو ڏيندو. جڏهن اوهين
وري وزير ٿيو، تڏهن منڪي ياد ڪجو ۽ منهنجي

سفارش ڪري مون کي به هنجو مڏاڊ ڪرائجڻ.
 آخر ٿيو به ائين. ٿورن ڏينهن کانپوءِ علاوالدول
 جا ڪي خاص ملازم هڪڙي خلعت ۽ بيش بها
 تحفو کڻي آيا ۽ سندس پاران عذر خواهي ڪيائون ۽
 ساڳي وزارت جي عهدي جي درخواست ڪيائون.
 الموجب شيخه سمري وري اصفهان ڏي
 روانو ٿيو ۽ اهي جوان طبيب کي به پاڻ سان
 وٺي ويو ۽ امير وٽ هنجي تعريف ۽ سفارش
 ڪري هڪي مڏاڊ ڪرايائين ۽ پاڻ اڪي والڪي
 وزارت جي ڪم ڪار ۾ مشغول رهيو. هو جوان
 بادشاهه کي عجب ۽ عمداء لطيفا ۽ لکتابدائي خوش
 ڪندو هو ۽ اهي ٻڌي سڀ امير ۽ نديرن هن جي
 تعريف ڪندا هئا ۽ عجب ۾ پوندا هئا.

نقل آهي ته اڪثر بيمار شيخه جي درجي
 پاهران اچي ڪٺا ٿيندا هئا ۽ ٻنهي پاسي صفون
 هڻي ويهي رهندا هئا. شيخه پهرين هڪڙي صف
 وارن کي ڏسندو ۽ دوا جو حڪم ڏيندو ۽ بعد ۾ هو
 ۽ موٽندي ٻي صف وارن بيمارن کي ڏسندو هو.

فقط منهن ۽ اڪيون ڏسندو هو. ڪڏهن ڪڏهن
 لبض به ڏسندو هو. پيو ڪي به ڪن ڳالهائيندو
 يا پڇندو هو. اڪثر سڀني کي ڏنل دوا مان فائدو
 ٿيندو هو. جنهن کي فقط ڏسي هليو ويندو هو ۽
 دوا نه ڏيندو هو، تنهنڪي سمجهيو هو ته لا علاج
 هئڻ ڪري دوا نه ڏيندو هو ۽ انهيڪي موت لاءِ
 تيار رهڻو ٿيندو هو. هڪڙي پيري هڪڙي بيمار
 کي ڪنهن صف ۾ ڏسي مان ڪري هليو ويو ۽
 دوا ڪانه ڏنائينس. انهي ويڇاري پڪ سمجهيو
 ته آڏمرڻ وارو آهيان، تنهن ڪري منهنجو علاج
 نه ڪيائين. هو نا اُميد ٿي گهر ويو. ڏهر چيائين
 ته جڏهن نيٺ مرڻو آهيان، تڏهن ڇو عذاب پيو
 کان، جيترو جلد مران اوترو بهتر. انهي ڳالهه تي
 هو ته پري کان ڀت جي هڪڙي ٺنگ مان هڪڙو
 ڪارو ٺانگ لڪيو ۽ پاسي ۾ هيل هڪڙي کير جي
 ٿاڻو ۾ منهن وڃي ٿورو کير پي وري انهي ۾ ٽي
 ڪري هليو ويو. هن بيمار خيال ڪيو ته ڇو نه
 اهو ٺانگ جو پيٽل زهري کير پي ڇڏيان ته هڪدم

موي وچان. و جي انين ڪيائين، پر منو ڪين.
 اٿلندو ۽ ٻن ٽن ڏينهن ۾ بلڪل چڱو ٻار ٿي پيو.
 ٻئي ڏينهن وري به وڃي شيخه جي بيمارين واري
 صف ۾ ويهي ويو. جڏهن شيخه وٽس آيو ۽ هن
 کي سڃاڻائين ۽ چڱو ٻارو ڏٺائينس، تڏهن حيران
 ٿي ويو. پڇيائينس ته توکي ڪاري ٺاڻڪ جي
 ڦي ڪٿان هت آئي هوندي، جو انهي
 کان سواءِ تنهنجي مرض جي ٻي ڪا به ڪا نه هئي
 ۽ انهي جو ملط البت ناممڪن هو؟ هن سارو حال
 بيان ڪري ٻڌايس.

تاريخه نڪارستان ۾ لکيل آهي ته جيتوڻيڪ
 شيخه بو علي سڀني علمن ۾ استاد هو ۽ بحثن ۽
 تقريرن ۾ وڏن وڏن قابلن کي هپ ڪرائي
 ڇڏيندو هو، تڏهن به هڪڙي ڀيري هڪڙي
 خسيس جهڙو وال هندي هپ ڪرائي ڇڏيو.
 وڌيڪ جي ڏينهن ۾ هڪڙي ڀيري هو وڏي
 تجمّل سان دستور ڏيو لنگهيو ٿي ويو. هڪڙي

پاريدار کي ڏٺائين ته بهاري به پيو ڏٺي ۽ هي بهت
به پيو پڙهي : (بيت)

گرامي داشعر اي نفس ازالت -

که آسان بگذرد برون جهانست.

(يعني اي نفس، آڏو کي انهيڪري ٿو عزيز وکان ته
دنيا جي حالن جو ڪو به بار تنهنجي هل تي نه
ٿئي.)

منجھو هي بيت ٻڌي شيخه کلي منڪي
ٿوڪ طرح چوڻ لڳو ته ”برابر، نفس کي اهڙي
عزت ڏيڻ گهرجي جهڙي تون ٿو ڏين، جو انهيڪي
اهڙي خسيس ڪر ۽ لڳايو اٿئي ۽ پڏهنجي عمر
عزيز آهن نيچر ڪمن ۽ وچائڻ کي فخر
۽ خوشي جو سبب ٿو سمجهين.“

پاريدار ڌري ڏٺائين پڏهنجو هٿ جهلي جواب ڏنو
ته ”سائين موت ۽ جرات جي نظر تي ڪهڙي به
خسيس ڏنڌي ۽ ڪمائي ڪري ماني کائڻ انهي
کان سو دفعا بهتر آهي جو ڪنهن ٻئي جي خدمت
چاڪري ڪرڻ ۽ انهيڪي احسان جي بار سر تي کڻڻ

سان عمر گذار جي. شيخه هي جواب ٻڌي لا جواب
 ۽ شرمندو ٿيو ۽ جلد جلد آقان الحڪمي هليو ويو.
 قواريخن مان معلوم ٿيندو ته جڏهن سلطان
 محمود غزنوي عراق عجم فتح ڪري رهيو، تڏهن
 سلطان مجد الدوله ديلموي کي گرفتار ڪري
 غزنيءَ ڏي ڏياري موڪليائين. هي ٻڌي ابو جعفر
 علاء الدوله ڪاڪوي، جو انهي سلطان جي طرفان
 اصفهان ۾ نواب يا صوبدار هو، سو ڊپ کان فارس
 ڏي پڄي ويو. سلطان محمود ري ملڪ فتح
 ڪري عراق جي صوبداري پنهنجي پٽ مسعود
 کي ڏني ۽ پاڻ غزنيءَ ڏي هليو ويو. علاء الدوله
 مداخلت ڄاڻي پنهنجي پٽ جي هٿان گهڻائي
 عهدا تحفا سلطان مسعود ڏي ڏياري موڪليا.
 انهي ڪري سلطان هنجو قدور معاف ڪيو ۽ اصفهان
 جي حڪومت وري به سندس حوالي ڪيائين.
 شيخه بو علي وري به سندس وزيو ٿي رهيو ۽ وري
 به هڪ ئي انظار ۽ تجويز جي ڪري ملڪ بهر حال
 ۾ آيو ۽ علاء الدوله خود مخيار هئڻ جي دعويٰ ڪرڻ

لڳو. جڏهن سلطان مسعود کي اها خبر پهتي
 تڏهن هڪڙو وڏو لشڪروڻي اصفهان تي ڪامي
 آيو. علاؤالدوله همت نه ساري نڪري شاپور
 جي رستي ماهواز ڏي هليو ويو. سلطان مسعود
 اصفهان ۾ اچي علاؤالدوله جي پيڻ کي گرفتار
 ڪيو. پنهنجي سر پرست امير جي خاندان جي
 عزت بچائڻ لاءِ شيخه بو علي همت جهلي سلطان
 مسعود کي صلاح ڏني ته جي اوهين علاؤالدوله جي
 پيڻ سان ڪٿي شادي ڪندؤ ته علاؤالدوله
 خوشيءَ سان اصفهان اوهان کي ڏيئي ڇڏيندو.
 اها راءِ سلطان کي پسند آئي ۽ هن انهي بي بيءَ سان
 نڪاح ڪيو ۽ پنهنجن ٻين حرمين کان انهي کي
 زياده عزت ڏيڻ لڳو. پوءِ ته اصفهان وٺڻ جي
 بدران ٻاٺ آيو علاؤالدوله کي موٽائي ڏنائين.
 ڪجهه عرصي گذرڻ کان پوءِ وري ڪن شريون
 حاسدين سلطان کي چوريو ۽ چوڻ لڳا ته علاؤالدوله
 کي جنگ ڪرڻ جو خيال آهي ۽ انهي لاءِ گجهي
 طرح تياريون پيو ڪري. هيءُ خبر ٻڌي سلطان

مسعود قادر ڪوڙو ۽ عالم الدوله جي لکي
 هو ڪيائين ته ”توان جنس جي نام خيال مان
 گذر ڪر ۽ منهنجي عزت جي ڀڃي وڃي ٿي آه
 منهنجي پيٽ کي ملال ڏيئي ڪڙي ادني سڀني
 کي ڏني ڇڏيندس.“ هن خط پڙهڻ سان
 علاء الدوله کي باه وٺي وئي. شيخه کي چيائين
 ته توان منهنجي طرفان محاسب جواب لک. شيخه
 دستوري آداب ۽ القاب کان پوء هيئن عرض ڪب
 ته ”علاء الدوله جي دشمن ۽ چغلخوَران حضور
 کي ڪوڙيون ڳالهائون ٻڌايون آهن، ته ته حقيقت
 ڪري هن پاسي اهڙو ڪو به خيال ڪونهي. مني
 بي بيءَ جي نسبت هر معلوم هجي ته جيتوڻڪ اُهو
 علاء الدوله جي پيٽ آهي، ڏهن به ملال ڏيئي زل
 اه هائجي سڏبي. زال جو لڏڪ ڇان به مڙس کي ڏي
 ڪيو جي ڏي ٿي. آئندو اخبار ڏور هجي ٿي
 خط ڏي سلطان مسعود ٿي علاء الدوله جي نسبت
 خاير ڏسي ٿي ۽ ٻڪر ڏس ڏي ڏي ڏي رڪت
 آهي. انهن ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي علاء الدوله

جي عزت اڳي والڳي ٿاڻي رکيائين ۽ سندس پيٽ
کي زياده پيارو رکيائين .

سگهون تي پوءِ سلطان محمود بولي . وفات
ڪئي ۽ سلطان مسعود ٽڪڙو ٽڪڙو بولي ٿي
ويو ۽ پٽي جي جاءِ تي ويٺو ۽ ابو سهيل همداني .
عراق جو دوبردار مقرر ڪري موڪليائين ، جنهن وڃڻ
سان علاءُ الدوله کي ستايو . انهي ڪري پٽي جي
وڃڻ جهڙي . ابو سهيل فتحياب ٿيو ۽ انهن مان
اچي ڪهڙيو . قرأت ۾ ڪهڙيون ئي ڪهاڻي ۽
قيمتي شيون تباه ٿي ويون . شيخه بونايءَ جا
ڪيئي ڪتاب ٽاس ٿي ويا ۽ سندس ورهين جو
پورو هيٺ ٿي ويو . علاءُ الدوله وري ٻيو لشڪر
ڪڍي ڪري ابو سهيل سان اچي وڙهيو ۽ هن دفعي
فتحياب ٿيو ۽ انهن مان هر خود مختار ڪم تي
معي رهيو . شيخه بونايءَ کي به پڇڻاڻن ٿيڻ
ڪڍ ڪرڻ ۽ ستارڻ ۽ وري لکڻ جو وجهه مليو .
انهي وقت ٿاري مشهور استاد ابوريحان
بيرونيءَ علم طبيعيات جا ارڙهن مسئلا هن ۾

ارسطو ۽ ٺي ڪي اعتراض آندل آهن، تن تي
ڪي سوال اٿاريا، ۽ اهي هڪڙي رسالي جي
صورت ۾ وڃي شيخه ٿي ڏياري موڪليائين.
شيخه انهن جي جواب لاءِ پنهنجي شاگرد ابو عبیدالله
معصوميءَ کي چيو. شيخه پهرين اهي اعتراض
بخوبي جانچيا ۽ پوءِ انهنجي جوابن ٿيڻ لاءِ
ابو عبیدالله کي چيائين. پاڻ هاڻ ۾ رهيو. ڪن
ڏينهن کان پوءِ اڀوريڪان وري ٻيو خط ڏاڪيد
جو شيخه ٿي لکيو. شيخه سمجهيو ته هنجي
خيال ۾ اهي ته آءُ انهن جوابن ٿيڻ کان عاجز ٿيو
آهيان، تنهنڪري ڊير ڪئي اٿم. آخر پاڻ قلم
ڪڍي ويهي انهن جا جواب لکڻ لڳو. شروع ۾
ڊير جو سبب اهو ڏنائين ته ڊير ڪرڻ قصور جي
ڳالهه ناهي. مون انهن سوالن جي جوابن جي
لٽ لاءِ پنهنجي شاگرد ابو عبیدالله کي چيو هو ۽
مون چاتو ته هن لکي موڪليا هوندا. پوءِ انهن
ارڙهن ئي اعتراضن ۽ سوالن جا مفصل جواب
لکيائين ۽ انهن لاءِ عمدا عمدا دليل ۽ مثال

ٲنائين . ٲڇاڙي ر لڪيائين ته ” اوهانجي سوالن جا جواب مون هي لڪيا آهن، جي انهن مان ڪو اوهانجي سمجهه ۾ نه اچي ته مونکي خبر ٿو ته زياده چٽائي سان لکي موڪلبدس“. هڏهن اهو رسالو ابو ريحان وٽ پهتو، ٲڏهن هن اهو سارو ٲڙهيو . ٲر ٲڇاڙي وارو جهڻو هنکي ٲاگوار گذريو، تنهنڪري وري انهي جواب جو جواب لڪيائين ؛ شيخه کي ٲاشائستہ ؛ غير مهذب لفظ ٲالها ٲائين . ڪٿي ايا الشاب (يعني اي جوان) لڪيائين، ڪٿي ايا الفعي الفاضل (يعني اي فاضل مرد). ٲر شيخه انهي خط جو ڪو به جواب ڪونه ٲنو .

شيخه بو علي سينا جا جيڪي علمي بحث شيخه ابو سعيد ابوالخير، ابو ريحان بيروني، ؛ ڪن ٲين فاضلن ڪاملن سان مليا، يا جيڪي هن ابو عبيدالله ؛ پنهنجن ٲين شاگردن کي سيکاريو، تنهنجو مفصل احوال ٲيٲ ضروري هو، جو انهن مان شيخه جا رايو ؛ خيال جدا جدا علمن ؛ حڪمن بابت معلوم ٿين ها، ٲر انهي ڪري

ڪتاب وڌو ٿي ٻوندو ۽ فقط ڪن خاص ماڻهن
کي انهي مان لذت ايندي، تههڪري انهي
چڙي ٿا ڏجن. ۽ هاڻي هتي سندن هچاڙي
جي ڏينهن جو احوال ٿو ڏجي.

ڪنهن مورخن لکيو آهي ته شيخه کي زالن
سان ڪهڙي آفت هوندي هئي ۽ مباشرت جو
ڪهڙو شوق هوندو هو. انهيڪري پيريءَ کان
اڳي هو ضعيف ٿيڻ لڳو. جنهن سال ۾ علاءُ الدوله
ماوراءُالنهر ڏي ويو، انهي لاءِ ته باب الڪرخ ۾
ابن فارس سان لڙائي ڪري، انهي ۾ شيخه کي
قولنج جو مرض ٿيو، جنهن ڏاڍو هلاڪ ڪيس.
هڪڙي پيري ته اهڙي سختي ٿيس، جو
هڪڙي ڏينهن ۾ اٺ دفعا پاڻ کي حنڌوڪيائين.
پر انهي علاج ڪري پاڻ سندن آڏن ۾ زخمي
پيا. انهي وچ ۾ علاءُ الدوله کي ايڏج جي ملڪ
ڏي وڃڻو ٿيو، جو اسفهان ۽ خوزستان جي وچ
آهي. شيخه کي به ساڻس وڃڻ لڳو، عذريا
انڪار ڪرڻ مناسب نه ڄاڻائين. رستي ۾ وري

اوچتو صرع يا مرگهيءَ جو اثر اچي ٿيس، جو ڪنهن
 ڪڏهن قولنج به ٿي هوندو آهي. علاج ڪرڻ سان
 انهي کان تر چتو، پر پوءِ آندڻ جي زخمن هي علاج
 لاءِ مٿو مٿل لڳو. انهي لاءِ هڪڙي خاص قسر جو
 حقنو تيار ڪرايائين ۽ انهي به باد پيچل لاءِ ڪرڻ
 جي بهجه جا اٽڪل ٻه دانڪر وڃا يا ٽين، پر سندس
 نوڪر، هي انهي ڪم به هئا، تن جا ٽي بهجهي يا سهڙ
 کان پنجه دانڪر وڌا، جنهنجي کائڻ سان آندڻ
 جا زخم زياده خراب ٿي پيا. في الحال شيخه فقط
 مرگهيءَ جي روڪڻ لاءِ مشرو ديطوس جي معجون
 کائڻ شروع ڪئي. انهي به سندس ماڻهن آفيم
 جو وزن زياده وڌو، جنهنڪري سندس حالت
 خراب ٿي پئي. لاچار هنڪي گاڏيءَ به وهاري
 اصفهان آندائون. ذيف روز بروز وڌڻ لڳس ۽
 هلڻ چلڻ دشوار ٿيس. قوت هي ٻه ٻهههجي
 هت سان ٿا هي استعمال ڪرڻ لڳو. ذرو بهتر
 ٿيو ۽ ڪڏهن ڪڏهن علاءِ الدوله وٽ به اچڻ لڳو،
 پر مرض چڱيس ڪين، وارا ڏئي اچڻ لڳس.

انہی وچر علا والدولہ کی ممدان ٿي وچط ضرور
ٿيو، سو شيخه کي به پاٽ سان ولي ويو. ممدان
۾ بهچط کان پوء شيخه کي يٿمين ٿيو ته مرنس
سان مقابلو ڪري نه سگهيو ۽ ضعف و نعد و ويس.
تهدڪري دوا وٺڻ اصل بعد ڪري ٿڌيائين.
وڌيڪ جيٽ جي اميد لاهي اٿي غسل ڪيائين ۽
پنهنجو مال خيرات ڪيائين ۽ جيڪي غلام وٽس
هئا تنکي آزاد ڪيائين ۽ پوء پاٽ خدا جي ياد ڪيري
۾ مشغول رهڻ لڳو. اڪثر قرآن مجيد جي
تلاوت ڪندو هو. سگهو ئي سجدس آخريين وقت
اهي بهعو ۽ دم ٿڌيائين. چون ٿا ته مرن کان
اڳي هي شعر گهڻو ٿي پڙهيائين: (بيت) نه وقت
وليس ميا حاصل - سوي علمنا ان الله العلم (يعني
اسين مرون ٿا ۽ جيڪو علم حاصل ڪيو اٿئون،
تهدڪان سواء اسان پيو ڪي به ڪين ڄاڻو.)
مطلب ته مشهور قول موجب صدر ۴۲۶ هـ

جي رمضان مهيني جي پهرين تاريخه جمعي جي
ٿهين شيخه بو علي سينا وفات ڪئي. قاضي

نور الاء نڪش تري ۽ ڪن ٻين مؤرخن جو بيان آهي
 ته سنه ۴۲۶ هـ ۾ سندس انتقال ٿيو. جو همدان
 شهر جي ٽڪيل پاسي دفن ڪيو ويو. سندس
 نسبت ۾ قلعو مشهور آهي، جڏهن مان سندس
 ولادت ۽ عالم جي تحصيل ۽ وفات جو سال ابجد
 جي حساب سان ٿو ڏکري.

(قطع) راجعہ الحق بو عالی سینا

در شجیع آمد از عدم بود

در شعا کسب کرد مثل علوم

در تکرار کرد از این جهان پدرود

مگر حبیب السیر جي راء آهي ته شيخ جي
عمر شمسي سالن جي حساب سان ۶۳ ورهه ۶ مهينا
هئي. انهيءَ جي تائيد ۾ ٻين ڪن جا به قول آهن.
انهن مان ڪڙو هي به آهي ته جنهن زماني ۾ هن
امير نوح سامانيءَ جو علاج ڪيو هو، تنهن ۾ هنجي
عمر تيرهن ورهه جي هئي. پر خيال ۾ اچي سگهندو
ته اهڙي ننڍي عمر واري ماڻهوءَ تي ڪنهن جو به
پورو اعتماد ۽ اعتقاد نه رهي سگهندو. ٻيو هي ته

هنڄي تصديقات ۽ قاليقات به اڪثر ننڍي عمر ۾ بيان ڪندا آهن. اگرچہ اها ڳالهہ ممڪن آهي ۽ محال ناهي، تڏهن به عام عادت هي برخلاف آهي. تنهن ڪري سندس ولادت ۱۲۷۳ هـ جي بد ران ۱۳۱۳ هـ زياده صحيحه ۽ ممڪن ٿي ٿسجي ۽ انهي لاءِ مٿئين بيمت ۾ شجع جي بد ران شجس هٽل ڪهر جي.

شيخ جي وفات کان پوءِ ابو ريحان بيروني شيخ جيڪو ارڙهن سوالن جي نسبت ۾ رسالو لکيو هو، جنهن جو مٿي ذڪر آيو آهي، تنهنجي رد ۾ هڪڙو رسالو لکي شيخ جي پس مالدان ڏي ڏياري موڪليو. شيخ جي شاگرد ابو عبيدالله معصومي پاڻ جوابن جو رد لکيو. انهن سڀني سوالن ۽ جوابن جي گڏي لکڻ سان هڪڙو وڏو ڪتاب ٿي پيو آهي، جو اصفهان ۾ موجود آهي. شيخ بو علي سينا جي مذهب ۽ عقيدن بابت گهڻي رايون آهن، مگر سندس شعرن مان آهي آساني سان معلوم ٿي سگهن ٿا. شيخ سني نه هو شيعو هو.

(رباعی) قا بادۀ عشق در قدح ریخته اند
 و اندر پی عشق عاشق اندکیخته اند
 باجان و روان بو علی مهر علی
 چون شکر و شیر با هم آمیخته اند
 (ایضاً) بر صفحه چهره قدرت لرزلی
 معکوس نوشته است نام دو علی
 یک لام و دو عین باد و یای معکوس
 از حاجب عین و انف با خط جلی
 قاضی نور الله جی راء آهی تر سنت جماعت
 وارا ئی آهن، جی شیخ کی کافر سڌیندا هئا،
 چیئن شیخ جی هن رباعی مان معلوم آهی .
 (رباعی) کفر چو منی گزاف و آسان نبود
 محکم تر از ایمان من ایمان نبود
 درد هر یکی چو من شد آن هم کافر
 پس در همه دهر یک مسلمان نبود
 ابن خلدکان کمال الدین یونس کان
 روایت کنی آهی تر علا والدوار شیخ کی مید
 کری بیرون هر زنجیر و جی قید خانی هر د کایو،

جتي هو مري و يو، جيئن هيٺئين عربي شعر مان
تاهر ٿو ٿئي.

(شعر)

رويت ابن سينا مجادي الرجال
وفي الحبس مات اخس الممات
فلم يشف ما نابد ما الشفاء

وام ڀنڄ من موقت بالنجاة
(يعني ڏٺو ويو ته ابن سينا، جو ماڻهن سان
مناثرو ڪندو هو، سو قيد ۾ ذليل حال ۾ مري
ويو. نڪي سندس ڪتاب شفا مان کيس شفا
ملي ۽ نه سندس ڪتاب نجات مان کيس نجات
ملي يعني چوٽڪارو.)

پر خروز مجي ۽ قطب الدين ! هجي ۽ پياڪي
تاريخه نويس متين ابن خلڪان واري ڳالهه
بحيدري، نساڄاڻن ۽ ڪمال الدين يونس جي روايت
غير مستند ۽ غير معتبر ٿا ڄاڻن.

شيخه بو علي سينا گهڻن علمن ۾ عالم فاضل
ڪامل ته هو، پر شعر ۾ به ڏاڍو هٿيار هو. سندس

عربي ۽ فارسي شعر تمام گهڻا آهن . نموني لاءِ ڪي
ٿورا هتي ڏجن ٿا :

(شعر)

قدب النفس با لعلوم لقرقي
وذا لكل فهي الملك بيت

انها النفس كالدار حاتر العلم
سراج و حكمت المرء زيت

فاذا اشرفت فانك حي
فاذا اطلت فانك ميت

(يعني علم ۽ فضل حاصل ڪرڻ سان نفس
جي تهذيب ۽ ترقي ڪرڻ گهرجي ۽ انهي کانسواءِ
ٻي سڀڪا شيءِ ڇڏي ڏيڻ گهرجي، ڇا لاءِ جو علم
بذات خود هڪڙو عهدي و گهر يا مجموعو آهي. تحقيق
نفس آڏي، جي مثال آهي ۽ علم هڪڙو ڌيو
آهي ۽ ماطو، جي حڪمت ٿيل آهي. جڏهن اهو
پري ٿو، تڏهن سمجهڻ گهرجي ته ماطو جيئرو آهي
۽ جڏهن اهو اجهامي ٿو، تڏهن سمجهڻ گهرجي ته
اهو مثل آهي.)

(شعر)

عجباً لقد ريججد وان فزايلي

ما بين عيالي الي عذابي

عابو اعلي فضلي و ذموا حكمتي

واستوا من نقدهم و كمال

اني و كيدهم و ما عابوا به

كالطود لحضر نطحة لاه غال

واذا الفتى عرف اشر شاه لنفسه

ها ننت عليه ملامت الجبال

(يعنى مونكي پنهنجن عيب چين يا حاسدن

تي ڏاڍو عجب ٿو لڳي، جو هو منهنجن فضيلتن

تي حسد ٿا ڪن ۽ انهيڪري منهنجي هڪم

کي ذليل ٿا ڄاڻن. پر هو منهنجي ڪمال کان

۽ پنهنجي گهٽتائي يا نقصان کان ڊڄن ٿا.

حقيقت ڪري هنن جي بد گوئي منهنجي فضل

۽ ڪمال جي نسبت ۾ اهڙي آهي جهڙو جهڳ

جون ٻڪريون پنهنجن سڱن - ان جبل کي

اُڪيڙي ڇڏين. پر جڏهن ماڻهو، کي پنهنجي

علم ۽ اخلاق جي پوري خبر پوي ٿي، تڏهن ڄاڻن

جي ملامت کان هڪي ڪو به رنج نه ٿئي.)

فارسی شعر جو نمونو هی آہی :

پهرین شراب بابت (قطعہ یا غزل)

غذائے روح بود بادۂ رقیق الحق

کہ رنگ و بو کند از رنگ و بوئ او گل حق

عقیق گوشت و یا قوت رنگ و لعل صفت

ز بوش عنبر و مشک و گلاب برده سبق

بر رنگ و رنگ زداید ز جان اندہکین

ہمائی گرہ اگر قطرۂ خورہ و وثق

ز سلسیل بسی مشکبار تو کوئی

ز آب چشمہ حیوان بر آمدہ مطلق

خراب آن می صافم کہ از رخ خوبان

بر آورہ بد و جرعم ہزار قطرہ عرق

شراب را چہ کند گر چہ ابلہی نخورد

زبان بہر زہ پود دوست ماسح و ورق

حلال بر حلال و حرام بر جبلا

حرام گشتہ بفتویٰ شرع بر احمق

بطعم قلع چوبیعد بدر دلیک مفید

بندہ باطل مبطل بندہ دانا حق

چو بوعلی می صاف ار خوری حایمانه

بحق حق که بگیرد همه وجودت حق

(ایضاً قطع) زمناوت هوس گر برون نهی قدمی
نزول در حرم کبریا توانی کرد

ولیک این عمل در روان چالاک است
تو نازنین جهانی کجا توانی کرد

(رباعی) مائیم و بلطف تو تو لا کرده

وازنیک و بد خلق تبرا کرده

آنجا که عداوت تو باشد باشد

نا کرده چو کرده کرده چون نا کرده

انهی رباعی، جی جواب را ابو سعید هی رباعی چنی:
ای نیک نکرده و بدیها کرده

انکه بخلاف خود تمنا کرده

بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود

نا کرده چو کرده کرده چون نا کرده

(رباعی) با این دوسه نادان که چنین میدانند

از جهل که دانی جهان ایشانند

خر باش که این جماعت از فرط خری

هرگونه خراست کا فروش می دانند
(رباعی) از قعر گل سیاه تا اوج ز حال

کرده همه مشکلات عالم را حل
بیرون جسم ز قید هر مکر و حیل

هر بند کشته شد مکر بند اجل
ظاهر آهی نه هی پوئین رباعی مرط جی وقت
کان اگیرو چشی اتس .

پچاڑی در اسین شیخه بو علی سینا جی
تضعیفات و قالیفات جو تفصیل دینداسین، چنمان
کن کتابن جو ذکر مئی به آیو آهی .

(۱) بخارا م لکیل کتاب .

۱- کتاب مجموعه یا حکمت عرو و نهرو - جو هن
شیخه ابوالحسن عرو و نهی جی چوط تی لکیو .
عالم حکمت و هنجو اهو پیریون کتاب آهی . لکری
وقت هو ایکیهن ورهن جو هو .

۲- حابل و محمول - جنمداجا ایکیهر جلد آهن .
ابو بکر برنی هی چوط تی اهو لکیو ویو .

۳- البر و الاثر - هر جلد - علم اخلاق و - هی به
ابو بکر برنی هی چوط تی لکیانیر .

- ۴- لغات سديد پر - طب جي اصطلاحات پر -
پدجم جلد - امير نوح بن مندور سامانيءَ جي نالي
تي موسوم ڪيو ويو .
- ۵- رسالوءِ مهسوطي - علم موسيقيءَ پر - ابو سهل
مسيحيءَ جي لاءِ لکيائين .
- ۶- رسالو في علم درايت - هي به ابو سهل
لاءِ لکيائين .
- ۷- قوائ طبعيه - ابو سعيد يماميءَ جي نالي
موسوم ڪيائين .
- ۸- قصيد منطق عربي - مامون شاه خوارزمجي
وزير ابو الحسن سهليءَ جي نالي ڪيائين .
- ۹- علم ڪيميا - جنهن آسماني صورتن جي
هيشت جو بيان آهي . هي ابو الحسن سهليءَ جي
نالي آهي .
- ۱۰- ڪتاب قدارڪ - جنهن طبيب جي
معالجن پر چوڪن ڪرڻ جا سبب ڏنل آهن . هي
به ابو الحسن سهليءَ جي نالي موسوم آهي .
- ۱۱- رسالو نفث - فارسيءَ پر لکيل آهي جو

عتيد الدوله جي فرمائش موجب اڪيل آهي. پراها
چوڪڙي ڏسجي. شايد اهو مجد الدوله يا شمس الدوله
آهي، ڇاڪاڻ جو عتيد الدوله ته شيخه جي ڄمڻ کان
هڪ ورهه اڳي مري ويو هو.

اشارو. ڪتاب نمبر ۳۰ عام ڪيميا جي بابت

فرانس جي مورخن اڪيو آهي ته انبي ۾ شيخه
گهڻيون ئي عجيب غريب ڳالهائون لکيون آهن.
مثلاً سنڪ مشا نه يا پيڻي جي نسبت ۾ قد ڀر
هڪي من جا قول ڏنا اٿس. جابلن جي ڇڙن جا
سبب ڏنا اٿس اصلي به ۽ اقتلاقي به، جن ٻولين
مان زمين جو ڌڙ به هڪڙو سبب آهي. مرڪب
جسر، جي ڪرندڙن ڌارن مان ڪرندا آهن، تنهنجي
نسبت ۾ چيو اٿس ته انهن جي وزن مان ٿامو
وڌيڪ آهي. چوي ٿو ته ايران ۾ ڀرندڙ ٻيٺ يا جسر
اهي ڪريا، جي اهڙا سخت هئا، جو ڪنهن به باه
۾ پڪهڙن جا نه هئا. انهن مان هڪڙو اٺ سؤ اٺولس
وزن ۾ هو، يعني ڏيڍ سؤ ٽن. اهو وقت جي
بادشاه وقت آندو ويو ۽ انهن مان هڪڙو ڪرت
بنايو ويو، جو نهايت تيز هو.

(۲) جرجان ۾ جوڙيل ڪتاب.

- ۱- اوسط جرجاني - علم منطق ۾ - ابو محمد شيرازي ۽ هي نالي موسوم آهي.
- ۲- مبدء و معاد - نفس ناطقه جي بيان ۽ بحث ۾ - شيخ ابو محمد بن ابراهيم فارسي ۽ هي نالي.
- ۳- ارصاد ڪلمه - هي ڪتاب هن دي ۾ پورو ڪيو. هي به شيخ ابو محمد جي نالي موسوم آهي.
- ۴- ڪتاب معاد - مجد الدوله ديلملي ۽ هي نالي معنون آهي.
- ۵- خواص سڪنجبين - هنجو قردمو لشتن ۾ ڪيو ويو هو.
- ۶- خواص حيوانات - ارسطو ۽ هي ڪتابن تان انتخاب ٿيل - هي همدان ۾ پورو ڪيائين.
- ۷- ڪتاب شفا - علم حڪمت ۾ - ارڙهن جلدن ۾ - هي ڪتاب شيخ جي سڀني ڪتابن مان زياده مشهور آهي. الهيچي لکڻ ۾ هنکي ويهه مهينا لڳا. الهي معتد مين ۽ متاخرين حڪيمن جي قولن تي رايون ٿيل آهن ۽ مدجسس عجيب غريب مشاهدن جو بيان آهن.

اشارو- عالم اللهی، هر ۴ عالم دیانی، هر شیخه
 کی اهڙیون حقیقتون ڏلیون آهن، جي شک
 شهبی جیڙیون آهن ۽ صحیح ٿا هن، مگر پنهنجي
 کمالیت جي غور ورتي صحیحه ۽ سچيون جاڳي
 بیان ڪندو هلیو ویو آهي، اگر چه ابن اونداسي
 ساطس متفق الراي رهيو آهي، بلڪ هنکان به
 وڌيڪ مشڪوڪ ڳالهیون آندیون اٿس.
 اهڙین ڳالهین جو هڪڙو مثال هي آهي: سچر جي
 ٽڪي تي جيڪي داغ آهن، قدمات به زهره ۽ عطاره
 جا آهن، هي سندس مقابلي ۾ اچي وڃن ٿا، پر
 هاڻوڪن مغربي حکيمن پنهنجن زور ڀرين
 اوزارن ۽ دور بیخین سان چڱی طرح معلوم ڪیو
 آهي ته سچر جا داغ خود اُتي جي بخارن کان
 آهن ۽ اُهي ٿورن گهرن ٿا ۽ صورتون بد لائین ٿا.
 چند والکی زهره ۽ عطاره به سچر ۽ زمین جي
 وچ ۾ اچي وڃن ٿا، جنهنڪري سچر گرم ٿئي ٿو
 مگر ٻئي کڏ هڪڙي وقت ڪڏهن نه آيا آهن، پر
 امکان آهي ته اچن.

(۳) همدان ۾ جوڙيل ڪتاب .

۱- هدايه (علم حڪمت بابت). ۲- ادويه قاسيه
(دل جي بيمارين بابت). ۳- اشارت (توانا جي
علاج بابت). ۴- ارشاد (جو هن پنهنجي پاڻي محمود
جي لاء لکيو). ۵- رساله هي بن يقطان (جنهنجي
شهر ۾ شيخ قيد هو). ۶- ڪتاب قانون (علم
طب بابت. هندجو ڪو ڀاڱو جر جان ۾ ڪو همدان
۾ لکائين. هن پنهنجي ڪتاب يا ڀاڱا آهن: ۱- ڪو
ضروري ڳالهين بابت، ۲- ڀيو مفرد ۽ وائڻ بابت،
۳- ٽيون جزئي مرضن بابت، ۴- چوٿون غير مخصوص
عضون جي مرضن بابت ۽ پنجون مرڪب ۽ وائڻ
بابت. هر هڪ باب ۾ گهڻا فن فصلن وانگي
ڏنل آهن. هر هڪ مرض جو بيان ۽ علاج ۽ تجربا
۽ مثال ڏنا اٿس ۽ ڪن جي نسبت ۾ خاطري ڏني
اٿس اڪر ڇهين ۽ ڪهين انهن تي اعتراض
آندو آهي. مثلاً سل جي نسبت ۾ چويٿو ته ”بیمار
کي هڪ ورهيه ٿيڻ گھڻو شڪر ڪارائتي
مانيءَ سان گڏي يا ٻي طرح، پر جي ضيق الحفس

ٿي پوي ته شربت زوق کارانهي ۽ هي دق
 ٿپ ٿي پوي ته کافور جا قرس کارانهجن . هن
 علاج هي مونکي بلڪل پڪ آهي ، پيو ڪو کلي
 ته پلي پيو کلي . پوءِ مثال بيمارن جا ڏنا اٿس .
 ۷- ڪتاب انصاف (جو ويهن جلدن ۾ آهي .
 اهو اصفهان ۾ لکيائين . انهي ٽالي ڏيڻ جو سبب
 هي ته انهي ۾ مشرقي ۽ مغربي فيلسوفن جو مقابلو
 ۽ فيصلو ڪيو اٿس . هي ڪتاب سلطان محمود
 جي ڪام وقت تلف ٿي ويو هو ، پوءِ شيخه
 وري انهي کي گڏ ڪري بنايو) . ۸- لغت العرب
 (پنجن جلدن ۾ . ابو سهل واري جنگ ۾ هي
 ڪتاب به ٽار ٿي ويو) . ۹- حڪمت علائيه
 (يا دانش نامه ، جو فارسيءَ ۾ لکيل آهي ۽
 علاء الدوله لاءِ لکيو ويو هو ، جنهنجي پٺيان اهو
 نالو مليس) . ۱۰- ڪتاب نجات (ٻن جلدن
 ۾) . ۱۱- علم مخارج حروف . ۱۲- رساله الطير
 (پکين بابت) . ۱۳- حدود الطب . ۱۴- قوائ
 طبعيه ، ۱۵- عيوان الحڪمت (علم طبعي ۽

الهي ۽ علم و يادنيءَ بابت - ۱۱ - حدیثا ذکر ۽ احادیث ()

۱۶ - مقالہ عکوس (ذوات الخطب التوحیدیه

بابت) . ۱۷ - مقالہ الھیات ، ۱۸ - معجز کبیر

(منطق بابت) . ۱۹ - معجز صغیر . ۲۰ - حجج عربیہ

(سعادت جي تحصيل بابت) . ۲۱ - مقالہ قضاء و

قدر (جو همدان مان اصفهان ڏي ويندي رستي

۾ لکيائين) . ۲۲ - مقالہ کائنات جي خاصيتن

بابت . ۲۳ - مقالہ پاڻيءَ جي بيان ۾ . ۲۴ - مقالہ فني

اشاره الي المنطق . ۲۵ - مقالہ حکمت ۽ علمن

جي تعريف ۽ تقسيم بابت . ۲۶ - تعاليق طبريه

(جو ابو منصور جي لاءِ لکيائين) . ۲۷ - مقالہ خطا

استوا بابت (جو ابو الحسن بهمن يار جي جواب

۾ لکيائين) . ۲۸ - رسالہ ارڙهن مسئلن ابو ريحان

بيرونيءَ جي جواب ۾ . ۲۹ - مقالہ هيئت ارض

۽ الحجي ثقیل مطلق منط بابت . ۳۰ - کتاب

حکمت المشرقیه . ۳۱ - مقالہ علم موسیقی - بابت .

۳۲ - مقالہ اجرام سماويه بابت . ۳۳ - کتاب آلات

رصد بابت (جو اصفهان ۾ علاء الدوله جي حکم

- پشيان رسد کاهر ظاهر و وقت لکيائين). ۳۲۔ کتاب
کيسه و رسد (علم طبعي جي ڪن تعلقن بابت).
۳۵۔ مقالہ عرض فاطيغورياس. ۳۶۔ رسالہ اصخويه
(معادہ بابت). ۳۷۔ مقالہ جسر طبعي ۽ تعليمي بابت.
۳۸۔ کتاب حکمت عرشہ (علم الہيات بابت).
۳۹۔ مقالہ زید ۽ عمر جي علمن جي علحددي مسئلہ
بابت. ۴۰۔ کتاب تدبير (ملڪي انتظام ۽ دل
يا محصول و نظم بابت). ۴۱۔ مناظرات (نفس
ذاتہ بابت شيخہ بو علي ۽ بو علي نيشاپوري جي
وچر). ۴۲۔ کتاب خط و تہجدات و اشجاع و قوافي
(ڪن خطبن جا جواب). ۴۳۔ مختصر اقليدس.
۴۴۔ ارسما طيقي. ۴۵۔ قصايد و اشعار. ۴۶۔ رسالہ
فارسي (مخاطبات ۽ مڪاتبات بابت). ۴۷۔ تعاليق
(جنين ابن اسحق جي طب بابت). ۴۸۔ کتاب
معالجات يا قوانين. ۴۹۔ مسایل طبيہ (وقت
جي عالمن جي سوالن جا جواب). ۵۰۔ مسایل
شرح الہ. اڪبر جا جواب. ۵۱۔ مسایل علماء
بغداد جا جواب. ۵۲۔ علم کلام. ۵۳۔ شرح کتاب
نفس تصديق ارسطا طاليس. ۵۴۔ مقالہ نفس
بابت. ۵۵۔ ابطال حکام نجوم. ۵۶۔ کتاب الملاحہ

- (نحو بابت). ۵۷. فصول الھيم (نفس و طبيعيات بابت).
۵۸. بيان (زهد بابت، ابو سعید بن ابوالخیر لاء لکيائين). ۵۹. رسالہ جوهر و عرض. ۶۰. مسایل عامہ مختلف. ۶۱. تعلیقات (ابوالفرج بن ابوسعيد يمامي لاء لکيل). ۶۲. مقالہ تصنیفات ۽ قالیفات (جنهن ۾ ڏيکاريو اٿس ته پاڻ ڪهڙا ڪهڙا ڪتاب ڪهڙي ڪهڙي هنڌ ۽ ڪڏهن لکيائين). ۶۳. رسالہ مسایل (ابوالحسن عامريءَ جي چوڌهن مسئلن جا جواب). ۶۴. مفاہم الخزان (منطق بابت). ۶۵. رسالہ (ڏکڻي ساڳي شئي جوهر ۽ عرض ٿي نٿي سگهي). ۶۶. ڪتاب تعبير و تاويل و يا. ۶۷. مقالہ (ابوالفرج بن طيب جي قولن جي رد بابت). ۶۸. رسالہ عشق (ابو عبیدالله معصوميءَ جي لاء لکيل). ۶۹. رسالہ (انسان جي قوت ۽ ادراڪ بابت). ۷۰. مقالہ حزن يا آلام ۽ اڻهن جي سببن بابت. ۷۱. رسالہ نهايت و لا نهايت جي بيان ۾. ۷۲. ڪتاب حکمت (حسين سهليءَ جي نالي ۾ سومر ٿيل).

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره: ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488